

— Բ Ր Ո Ն Ի Կ —

ՄԱՀ ՖՈՐԵՆԻ.— Իր մեծ արժանազոր՝ Պուրաշէլէն յետոյ, Ֆրանսա կորսնցուց իր մեծ դժագրիչ Ֆորէնը:

Հանձարեղ Տօմիէին արժանաւոր յաջորդն էր ան, «Իր ժամանակին մեծագոյն մատիտը» ինչպէս անուանեց զայն Մօրիս Պառէս: Մարդկային նենգութեանց, վայրագութեանց, ծիծաղելի կամ զգուշի զձձութեանց խորաթափանց եւ անողոք դիտող ու դատող, ան հօր երգիծարան — քրոնիկագիր պատկերահանը եղաւ իր շրջանին՝ այն խիտ, կուռ ու լեղի էջերու շարքերուն մէջ որով խարանեց իր օրերու բարբերուն, դէպքերուն ու դժբերուն մէջ ինչ որ կը տեսնէր տղեղ, ախտալարակ ու գրունէիկ: Իրմէ կը մնան իւզաների ու ջրաների նկարներ ալ, որոնցմէ ոմանք կը հաւասարին Տրկայի գործերուն, կը մօտենան հսկայ Տօմիէի նկարչական էջերուն. բայց իր արտագրութեանց մէջ՝ տիրող տարրը, գծագրութիւնն է, եւ իր նկարներուն մէջ իսկ յաճախ գծագրութիւնն է որ կ'իշխէ, եւ գոյները, ժուժկալ, մարած, խուլ, բնկերացում մըն են գծագրութեան, անոր միջոցով կը կազմեն: Պարզուած, խտացած, համադրուած քանի մը գծերով դէմքի մը, տեսարանի մը էականը տալու իր եղանակը, զոր կազմելու համար ճափոնցի հին վարպետ գծագրիչներու օրինակէն օգտուած էր կարծեմ, հիանալի էր եւ իր հաւասարը չունէր Ֆրանսայի մէջ: Հեղնարան — քրոնիկագիր գծագրիչներու ճոխ հոյլին մէջ զոր Ֆրանսա ունեցաւ վերջին երեք քառորդ դարու ընթացքին, սկսելով Տօմիէին ու Կալաոնիէն, եւ ուր փայլեցան Թուլուզ — Լօթրիք, Վիլէթ, Սթենլէն, Քարան ա՛ւա, եւ կը փայլին այժմ Ալպէր Ֆէվր ու Սեննեփ, Ֆորէն ամենէն ինքնատիպներէն մին եղաւ, թերեւս քիչ մը միակերպ, առանց խանգաղատանքի, առանց շնորհի ու երազանքի, գրեթէ միշտ մոռալ ու դաժան, բայց միշտ խորունկ ու ճշ-

մարիտ, Տօմիէին յետոյ՝ հօրագոյնը, եւ մին ամենէն ամբօրէն, լրջօրէն բնականօրէն «արդիական»ներէն, որուն արդիականութիւնը տոգորուած է մարդկային մշտատեւ նշանակութեամբ մը:

Իր մատիտը անգամ մը դպաւ նաեւ մեր ողբերգութեան: Անմոռանալի էջ մըն է այն, ուր կը ներկայացնէր, պատերազմի ատեն, 1915ի կոտորածներէն յետոյ, մինարէի մը կատարը ելած մարդախոշոշ անբանի դէմքով ջարդարար մը, որ կը նայի վարը դիակներով ծածկուած, հրդեհեալ գիւղերու մուխերով պաշարուած ամայի տարածութիւններուն եւ կ'ըսէ «Ա՛լ Հայ չմնաց...»:

Ստեղծագործ ձեռք մըն է որ դադրեցաւ արտագրել, եւ Արուստի բարեկամները՝ աշխարհիս ամէն կողմը՝ ասոր համար սղակից եղան Ֆրանսային:

ՄԱՀ ՕԿԻԻՍԹ ԿՕՎԱՆԻ.— Ֆրանսայի քաղաքական հրապարակագրութեան վարպետներէն մին էր Կօվէն, խղճամիտ, ծանրախոհ հրմուտ, արդարասէր քննող մը եւ դատող մը դէպքերու եւ գործիչներու: Աւելի պատմագիր քան օրագրող, ան՝ միշտ առաջնորդուած քանի մը տիրական ընդհանուր գաղափարներէ ու սկզբունքներէ՝ կը մեկնարանէր, իր պարսաւին կամ ներքողին առարկայ կը դարձնէր ժամանակակից միջադրոյթին կեանքը, ջանալով ըլլալ առարկայական ինչքան հնարաւոր է մարդուն: Անոր խօսքը կշիռ ունէր ոչ միայն Ֆրանսայի, այլ ամբողջ Եւրոպայի քաղաքական շրջանակներուն մէջ: Ժուռնալ տէ Տէպլայի մէջ իր մուտքէն մինչեւ պատերազմին ու հաշտութեան բանակցութեանց շրջանին իր հրատարակած յօդուածներու շարքերը ան ամփոփեց հատորներու մէջ, որոնք այդ ժամանակամիջոցի համաշխարհային քաղաքական կեանքն ուսումնասիրողներուն համար միշտ պիտի մնան լուրջ

ուղեցույցներ: Առումնասիրող մտքեր, հմտական գրականութեան մարդիկ, Կովէնը իրենցմէ համարելով, զայն վեց-եօթ տարի առաջ անդամ ընտրեցին Բարոյական ու Քաղաքական Գիտութեանց Ակադեմիային:

Ան եղաւ այն եւրոպացի մտաւորականներէն որ Արեւելքի հին ու մեծ հարցին մէջ, կեղեքեալ ժողովուրդներուն կողմը բռնեցին: Այդ գիրքը ան ընդգրկած էր, ո՛չ կրօնական տեսակէտով, այլ յանուն արդարութեան, յանուն քաղաքակրթութեան եւ յանուն իր երկրին՝ զոր ա՛յնքան ջերմօրէն կը սիրէր՝ պատուոյն ու լաւ ըմբռնուած շահերուն: Մասնաւորապէս Հայոց ու Յունաց դատին հաւատարիմ բարեկամ մը մնաց մինչեւ վերջը: Անշահախնդիր, լուրջ, անկեղծ բարեկամ, իմաստուն խորհրդատու: Հաշտութեան խորհրդա-ժողովի աշխատութեանց շրջանին, հայկական Պատուիրակութիւնը անոր մէջ գտաւ անձնուէր եւ ազնիւ աջակից մը, եւ Անկորայի Քրանքօթուրք համաձայնութեան, Բզմիրի եւ Պոլսոյ ղէպերուն ու Կիլիկիոյ պարպումին առեւ, վերադարձող ու հետզհետէ տիրական դարձող թրքամուկական հոսանքին դէմ, որ պատերազմին մեծագոյն բարոյական ու քաղաքական արդիւնքներէն մին ջնջել կը սպանար. քաջօրէն մաքառեցաւ: Պարտուեցաւ ան, ու ա՛յնքան դժարերութիւններով վասակուած այդ արդիւնքը՝ կարելւոր ու մեզի համար կսկծալի մասով մը՝ ջնջուեցաւ (ս՞ով գիտէ ս՞րբան ատենուան համար). բայց մենք չենք կրնար երախտագիտութեամբ չպահել միշտ յիշատակն անոնց որ՝ Կովէնի պէս՝ արդարութեան ու քաղաքակրթութեան դատին հաւատարիմ մնացին:

Փիէր Պէրնիւս, տաղանդաւոր հրապարակագիրը, որ Կովէնի օգնականն էր վերջերս Տէսլայի մէջ եւ այժմ անոր տեղը զբաղեց հոն արժանաւորապէս, անոր մահուան առթիւ այդ թերթին մէջ հրատարակեց հետեւեալ տողերը որ ոչ միայն արդար ու ճշգրիտ ներքող մըն են հանդուցեալին, այլ որոշ սահմանումը կուտան քաղաքական հրապարակագրի դերին.

«Հրապարակագրութիւնը, ինչպէս ինք զայն կ'ըմբռնէր, ճշմարիտ հանրային պաշտօն մըն է, որ լաւ կատարուելու համար՝ ոչ միայն կը պահանջէ իրողութեանց ծանօթութիւն եւ զանոնք պարզելու տաղանդ, այլ ամենէն առաջ՝

նկարագիր: Բոլոր յատկութիւնները որ հարկաւոր են մեծ հրապարակագիր մը կազմելու համար, կային իր մօտ: Ան ունէր բացառիկ հմտութիւն մը արտաքին գործերուն, իր յօդուածները գրուած էին ամուր, ուժեղ, մերթ գրեթէ մերկ, միշտ խորապէս Քրանսական ուժով մը որ զայն կը զանազանէր ամենուն մէջէն: Գալով իր նկարագրին, բոլոր անոնք որ զայն ճանչցած են, նոյն իսկ անոնք որ անոր ընթերցողները եղած են միայն, գիտէին թէ ինչ ամուր միտածք ունէր ան: Արդէն ինքն իսկ իր ուղեգրիւ բանաձեւած է իր սա տողերուն մէջ՝ «Ամէն առթիւ, որոշ դիրք բռնած եմ: Ղեկավար գծերուն հետեւեցայ՝ առանց ո եւ է նկատողութեամբ անոնցմէ չեղելու: Քաղաքական կեանքի ինչպէս սոսկական կեանքի մէջ, պէտք է գիտնալ որոշ դիրք բռնել: Իր համբաւին վնաս չհասցնելու մշտական մտահոգութիւնը գէշ խորհրդատու է հրապարակագրին ինչպէս նախարարին համար: Ինչ ինչ դոհացումներ հայթայթելէ յետոյ, ան վարկաբեկման կը յանդի: Մեր պաշտօնին պատիւը հասարակութեան իրր առաջնորդ ծառայելու մէջ կը կայանայ: Արդ այդ առաջնորդը պէտք է ծանօթ ըլլայ ճամբաներուն եւ անոնցմէ մին ընտրէ: Ընտրելը՝ իր կողմէն ինքնահաւանութիւն չէ, արհեստն ի գործ գնել է»: Այդ առաջնորդը զոր կ'ուզէր ըլլալ, Կովէն եղաւ առանց տկարութեան եւ առանց զիջումի: Իր գործին ամբողջութեան մէջ, իր պարտականութեան մասին այն բարձր յայցումով զոր ունէր եւ որ զինք կարող պիտի դարձնէր արտաքին գործոց մեծ նախարար մ'ըլլալու, ժամանակակից ղէպերու մասին սքանչելի ճշգրտութեամբ տեսութիւններ ունեցած է, գիտցած է տիրել իրողութիւններուն, զանոնք իրենց բարդութեան մէջ ընդգրկել եւ զանոնք իրենց էական տարրերուն վերածել: Այսպէսով ան կարողացած է դառնալ ճշմարիտ առաջնորդ մը:»

ՄԱՀ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆԻ ԵՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԵՐՊԷՏԵՐԵԱՆԻ.— Յաւով իմացանք յանկարծական մահը, Երեւանի մէջ, Յ. Մալխասեանի, որ գիւղական կեանքէ սիրուն վիպակներ գրած էր. ան վերջին ժամանակներս արտասահմանի թերթերէն ուսանց կը ղրկէր Խորհրդ. Հայաստանի վերաշինական աշխատանքներուն մասին յօդուածներ: Անախարհի զրկած է Հայ գիւղական կեանքէ ընդարձակ

վիպակ ջր ինչպէս եւ յօդուած մը, որ պիտի հրատարակուին յաջորդ թիւերուն մէջ:

Տէրպէտէրեան, որ նոյնպէս յանկարծական մահով ըստնուեցաւ մեղմէ, գաղութային Հայութեան ամենէն համակրելի դէմքերէն մէկն էր: Առեւտրական մըն էր, դրական մտքով մարդ մը, որ ունէր նաեւ գաղափարական կեանքի համար ներքին ջերմ յարում մը:

Ծնած Արարիկի, ան իր ուսումն ստացած էր Կարնոյ Սանասարեան վարժարանին մէջ, բայց իր բնթերցումներովն է մասնաւորաբար որ ինքզինքը կազմած էր: Գրական գործը որ իր մէջ կը մնայ, կը բաղկանայ քննասիրական աշխատութիւններէ: Ատոնցմէ արդէն իսկ հրատարակած էր, պատերազմէն առաջ, Թիֆլիսի Մուրնին եւ Իզմիրի Արեւելեան մամուլին մէջ: Իր կարեւորագոյն արտադրութիւնները այս վերջին տարիներուն է որ երեւցան, Պատերի Հայրենիք ամսագրին մէջ, Այնթապի տեսութեան, Գնչուներու մասին ինչպէս եւ Յիսուսի ոչ թէ պատմական անձնաւորութիւն մը, այլ հրեայ խանդավառ մեախայականներու երեւակայութեան մէջ կազմուած ու զարգացած գաղափարական անձնաւորութիւն մը եղած ըլլալուն փափուկ, վիճելի բայց մեծապէս շահեկան թէզին վրայ, զոր Ֆրանսայի մէջ Տօքթ. Քուշու պաշտպանած է ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ մը: Պատրաստ ունէր իսլամական կրօնքի եւ քաղաքակրթութեան վրայ ստուար աշխատութիւն մը, որ անչուշտ լոյս պիտի տեսնէ հանդէսի մը մէջ կամ զրքի ձեռով. եւ սկսած էր Հնդկաստանի կրօնքներուն մասին ուսումնասիրութիւն մը, զոր անակնկալօրէն վերահաս մահը թոյլ չէ տուեր աւարտել: Խնամքով պատրաստուած, յստակ ու վայելուչ ոճով մը գրուած գործեր են ատոնք, որ, օր մը քանի մը հատորներու մէջ ամփոփուած, պիտի պահպանեն հեղինակին անունը՝ իրր բարձր հարցերու քննութեան հետամուտ հայ մտաւորականի մը անունը: Ան մասնակցութիւն ունեցաւ նաեւ հանրային գործունէութեան: Անգամ էր Դաշնակցական կուսակցութեան: 1912ին Փարիզ կայացած ազգային մեծ Համագումարին եկած էր իբր Ռումանիոյ Հայոց պատուիրակ, եւ այնուհետեւ այստեղ հաստատուեցաւ. Համագումարին մէջ, ամենքին համակրութիւնը գրաւած էր իր ազնիւ բնաւորութեամբ, խօսելու եւ գործելու չափաւոր եւ

ուղղամտ եղանակով: Հ.Հ.Պատուիրակութեան գործակցեցաւ իրր խորհրդական՝ հաշտութեան բանակցութեանց շրջանին: Ազգասէր Հայ մը ամէն բանէ առաջ, կուսակցական մոլեռանդութենէ զերծ, ան առաջին օրէն անգամ մը եւ ջերմ բարեկամ մը եղած էր նաեւ Բարեգործականին, Ռումանիոյ մէջ անոր տարածման աշխատած էր. ետանդով ու մինչեւ մահը հաւատարիմ բարեկամ մը մնաց անոր, համոզուած ըլլալով թէ ազգանուէր քաղաքական կուսակցութեանց կողքին այդ ազգապահպան բարեախրական անկուսակցական կազմակերպութիւնը իր ուրոյն եւ օգտակար դերն ունեցած է եւ պիտի միշտ ունենայ կատարելութեամբ: Ես գինքը կ'անուանէի «լաւ տիպի Դաշնակցական», եւ այդ բացատրութիւնը զոր «յոռեզոյն տիպի»ներէն մին հեղինակեան առարկայ դարձուցեր էր անոր մահուան աթիւ գրքուած յօդուածի մը մէջ, անվիճելիօրէն ճիշդ էր: Եթէ Դաշնակցութեան բոլոր զեկաւարները Տէրպէտէրեանի պէս մարդիկ ըլլային, անոր գործելու եղանակը անտարակոյս տարբեր ու լաւագոյն կ'ըլլար:

Առողջ միտք մըն էր ան, մաքուր նկարագիր մը, իր ազգին բնաւոր մէկ զաւակը, եւ պատուական ընկեր մը իր բարեկամներուն համար, որոնցմէ էի եւ ես: Խոր վիշտ պատճառեց ինծի վաղաժամ անհետացումը այդ ազնուական ու սիրելի հայ զէմքին:

ՅՈՐԵԼԵԱՆԵՐ: Այս վերջերս, մենք ունեցանք արտասահմանի մէջ Բարեգործականի քսանհինգամեակի տօնախմբումը, Հայաստանի մէջ՝ Նար-Դոս եւ Դերենիկ Դեմիրջեան զբաղէտներուն յորեկանը, ու արտասահմանի Հայութիւնը միահաղոյն մասնակցեցաւ օտար մեծ դէմքի մը, Ռումանիոյ այժմեան մտաւորական եւ քաղաքական հզօրագոյն անձնաւորութեան եւ մեր ժողովրդի ազնուագոյն բարեկամներէն միոյն, փրօֆ. Նիքօլա Եօրկայի յորեկանին:

Բարեգործականի յորեկանը մեր բոլոր գաղութներուն մէջ տօնուեցաւ յարգանքով ու ողբերգութեամբ, եւ այդ հանդիսութեանց իրենց մասնակցութիւնը բերին խորհր. Հայաստանի կառավարութիւնը իր շնորհաւորական հեռագրով եւ էջմիածնի Մայր-Աթոռ իր օրհնութեան կոնդակով: Ատիկա երախտագիտութեան բնական հարկ մըն էր որ կը մատուցուէր

Հայուն որ դայն ստեղծեց եւ առ յաւէտ կենդանի ու գործօն մնալու կարող դարձուց: Միայն Դաշնակցութիւնն է որ, թէպէտ Ֆիդիքապէս իր պատուիրակներուն ներկայութեամբ՝ այդ հանդիսութեանց մասնակցեցաւ, հոգեպէս բացակայ եւ նոյն իսկ ներհակ յայտնուեցաւ իր մամուլին մէջ, ուր երեւցան յօդուածներ այդ կազմակերպութենէն հայ ժողովուրդին ու եւ է օգուտ եկած բլրալը հերքելու ճիշդ...: Բարեգործականը անթերի չէ եղած, եւ չէ այժմ ալ. ունի իր թերութիւնները, իր պակասները, իր սխալները, եւ պէտք է անշուշտ ինչպէս կ'ընեն ատիկա Ռամկ. Ազատական եւ չէզոք թերթեր — քննադատել զայն, անոր թերութիւնները ցոյց տալ, պակասներն ի վեր հանել, թելադրութիւններ ներկայացնել անոր, այժմեան բոլորին ամենէն աւելի հրամայականօրէն պահանջուած գործերը մատնանիչ բնել: Այդպիսի թելադրանքներ եւ քննադատութիւններ ներկայացուցած եմ եւ ինքս թէ՛ տարիներէ ի վեր մամուլի մէջ եւ թէ՛ Փրօփականտի Յանձնաժողովին միջոցաւ ինչքան ատեն որ այդ Յանձնաժողովը գոյութիւն ունեցաւ. այդպիսի թելադրանքներ ու քննադատութիւններ Բարեգործականի կեդր. վարչութեան ներկայացուցած են իր Մասնաճիւղերէն շատեր, ամենաճին անդամներէն ոմանք, նոյն իսկ հիմնադիր անդամներ (25ամեակի ոսկեմատեանին համար զրկուած գրութեանց մէջ). բայց այս բոլորը՝ բարեկամական ոգւով, այդ կազմակերպութեան կատարելագործութիւն ու աւելի եւս ազդին օգտակար դատնալը նպատակ ունենալով: Սխառեմական ուրացումը քննադատութիւնն չէ:

Այդ մաղձալից յօդուածներուն մէջ առաջին մրցանակը կարելի է տալ Պ. Սիմոն Վրացեանի յօդուածաւարին: Այդ յօդուածները վերլուծել եւ անոնց մէջ տարածերթօրէն տիրող թշնամական ոգին, անբարոյնութիւնը եւ նախանձակէզ կատաղութիւնը, իրողութիւնները շարափոխելու մշտական ձգտումը հոս ցոյց տալ աւելորդ կը նկատեմ: Վստահ եմ որ սեւէ մէկը — նոյն իսկ ողջամիտ դաշնակցական մըրդանք կարգալով սիրտխառնուք միայն զգացած է: Պիտի վեր առնեմ միայն Ֆրադ մըր — ուր իմ անունս ալ խառնելէ՝ անխելք ու անխոճեմ կերպով — որովհետեւ այդ միակ Ֆրադը արդէն կը բաւէ գրողին անուղղամտութեան չափը տալու. «Ողին չէ միայն, գործով ալ Բա-

րեգործականը հակադաշնակցական կազմակերպութիւն մըն է. այդ բոլոր Մալգեանները, այդ Չօպանեանը, այդ Քիւրքճեանը, Բարեգործականի ռոճիկներով ու հովանաւորութեան տակ կազմակերպուած հակադաշնակցական աշխատանք կը կատարեն»: Պ. Վրացեան շատ լաւ գիտէ որ նախ՝ եւ Բարեգործականի ռոճիկաւոր պաշտօնեայ երբեք չեմ եղած. եւ դաժնեմ, անոր հիմնուելէն իսկ առաջ, այդպիսի կազմակերպութեան մը ստեղծուելուն պէտքը ցոյց տուող մը՝ Անահիտի մէջ ատենով երեւցած մէկէ աւելի յօդուածներով. եղած եմ անոր բարեկամ մը՝ հիմնուած օրէն ի վեր, եւ Պօղոս փառայի խնդրանքով փոքրիկ աշխատակցութիւն մը տուած եմ Փրօփականտի Յանձնաժողովին, որ, Պ. Վրացեան գիտէ, գոյութիւն չունի տարիէ մը ի վեր: Պ. Վրացեան գիտէ մանաւանդ որ Դաշնակցութեան գործելու սխալ մեթոտները քննադատել սկսած եմ 1899ին, Անահիտի Ա. տարուան Գ. թիւէն սկսեալ, ուրեմն Բարեգործականի հիմնուելէն 7 տարի առաջ եւ անկից ի վեր շարունակած եմ այդ քննադատի դիրքին մէջ մնալ, քանի որ Դաշնակցութիւնը յամառած է ցարդ կառւած մնալ իր սխալ մեթոտներուն, ատենց ատոր համար ու եւ կազմակերպութենէ թելադրութիւն կամ խորհուրդ ստանալու պէտք ունենալու: Պ. Վրացեան գիտէ թէ Ռամկ. Ազատական կուսակցութիւնը՝ հաւաքարար, եւ իր բոլոր անդամները անհատարար, Բարեգործականին հիմնուելէն շատ առաջ, սկսած են քննադատել Դաշնակցութիւնը. եւ ի՞նչքան իրողութիւնները, զէպքերը, տարիներէ ի վեր՝ իրաւունք տրւած են այդ քննադատութեանց... Պ. Վրացեան գիտէ նաեւ որ Ռ. Ա. կուսակցութիւնը կը գնահատէ եւ իր կը խրախուսէ Բարեգործականը, ամենայն անհաճախողութեամբ, նոյն իսկ կարծուածէն աւելի մեծ զոհարելութեամբ, միմիայն որովհետեւ դայն կը համարի ազդին օգտակար կազմակերպութիւն մը, եւ ոչ միայն «անոր հովանաւորութեան տակ» երբեք սեւէ գործ չի կատարած, այլ իր մամուլով 25 տարիէ ի վեր դայն Դաշնակցութեան մեթոտիկ ու անվերջ յարձակմանց զէմ պաշտպանելով, անոր ներկայացնելով ազգօգուտ թելադրութիւններ, անտարբերներու մէջ համակրութիւն արթնցնելով զէպ ի ան, անոր տարածման ու զարգացման մեծապէս նպատաւ է: Սահակ եւ Բարզէն կաթողիկոսները որ մեր ժողո-

վրդին այնքան ջերմ կոչ մը ուղղեցին ի նըպաստ Բարեգործականին՝ անոր յորեկանին ստիժել, Ռամկ. Աղատակա՞ն են միթէ, կամ ոռճի՞կ կը ստանան Բարեգործականէն: Ու ինքն իսկ Պ. Վրացեան որ այդքան Փանատիկոսութեամբ կը պաշտպանէ Դաշնակցութիւնը, երկար տարիներէ ի վեր անոր ոռճիկովն ապրեւելուն համար է միթէ որ կ'ընէ ատիկա: Ասոնք ամենազոռնիկ ձեւեր են հանրային գործունէութեան, եւ այդ կարգի «քննադատական»ներ զիրենք հրատարակողին միայն կը վնասեն:

Նար-Դոսի 45ամեայ եւ Դերենիկ Դեմիր-ջեանի 35ամեայ դրական գործունէութեան յորեկանները որ կատարուեցան վերջերս՝ Երեւան եւ Թիֆլիս, Շիրվանդադէի յորեկանէն յետոյ, բերկրառիթ երևոյթներ են, խորհրդային ռէժիմին պատուաբեր, եւ կրնան մեզ միտնաբերել վրացեանական — փոքրագութեանց տխուր տեսարանէն: Մեր կովկասեան թղթակիցը մեզի դրկած է այդ զեղեցիկ հանդիսութեանց հակիրճ ամփոփում մը, զոր այս թիւին մէջ կը գտնեն մեր ընթերցողները: Նար-Դոս հայ իրապաշտ վէպին մեծագոյն վարպետն է Արեւելահայոց մէջ, Շիրվանդադէն յետոյ, եւ քանի մը տարիէ ի վեր յայտնուած Բագունցին հետ. Դեմիրջեան, բանաստեղծ, թատերագիր, վիպող, գրական ինքնուրոյն ու աշխատանք գործ մը արտադրած է: Երկուքն ալ իրենց տաղանդը արդէն սպառուցած էին պատերազմէն առաջ, թէեւ զժրգոյսաբար կովկասէն դուրս, մանաւանդ Նար-Դոս, շատ քիչ կարգացուած են եւ ընդհանրապէս անունով միայն ծանօթ: Խ. ռէժիմին հաստատուելէն ի վեր, Նար-Դոս որ իր կարեւորագոյն գործերը գրած է ատկից առաջ, քիչ արտադրած է, բայց այժմ իր գործերու ամբողջական հաւաքածուն նոր տպագրութեամբ կը հրատարակուի: Դեմիրջեան՝ շատ բան արտադրեց վերջին տասն տարիներուն ընթացքին, Քաջ Նազար երգիծախաղը, վիպակներ, վէպեր, եւն: Երկուքն ալ, թէեւ ոչ համայնափար, զիրենք առաջին րոպէէն բարեկամ եւ համակրող ցոյց տուած են նոր ռէժիմին, որովհետեւ Նար-Դոսի վէպերը արդէն կ'ընէ քննադատութիւն մըն էին պուրժուական ընկերութեան, պատկերացում մը մարդկային անարդարութեանց, կեղեքմանց, չափազորմանց. Դեմիրջեան ունէր յեղափոխական խառ-

նուածք մը, եւ անոր մտայնութիւնը հեղհեղէկ կը դիմէ իր նոր գործերուն մէջ զէպ ի համայնափարութիւն. երկուքն ալ եղած են ու կը մնան միշտ արուեստագէտներ, իրենց աշխարհայեացքները զուտ գրական գործերու մէջ արտայայտող եւ ոչ կուսակցական փրփրականութիւններով եւ անկենդան քարոզներու մէջ: Եւ ատոր համար հասկանալի է որ համակրանքը վայելէն թէ՛ զեղասէր անկախ մտքերու եւ թէ՛ մարքսեան կամ պարզապէս յեղափոխաշունչ կուսակցական մտքերու: Կը ցաւիմ որ չեմ կրնար այս քրոնիկին մէջ աւելի ծանրանալ այդ երկու թանկագին հայ գրագէտներու գործին վրայ, որովհետեւ ձեռքի տակ չունիմ Նար-Դոսի ոչ մէկ գիրքը, իսկ Դեմիրջեանէն հանդէսներու մէջ վերջերս երևցած կտորներէն դատ՝ ոչ մէկը իր գրքերէն, եւ արտասահմանի մէջ գտնոնք գտնել անհնար է, իսկ Հայաստանէն գտնոնք բերել տալու համար պէտք է քանի մը տարի սիրտ հառցնել (Պորհր. Հայաստանի գրական հրատարակութեանց արտասահման տարածման պէտքին, որուն վրայ այնքան ատենէ ի վեր ուշադրութիւն կը հրաւրենք, զսհացում տրուեցաւ վերջերս, բայց քիչ չափազանց քիչ, եւ ցանկալի է որ այդ մեծ պահասը լրացուի մեթոտիկ, լիակատար ու տեւական կերպով): Կը ցաւիմ նաեւ որ Նար-Դոսի եւ Դեմիրջեանի պէս գրագէտներու՝ որ ամբողջ Հայութեան մտաւոր կեանքի սիւներէն են՝ յորեկանին մասնակցելու ո'ր եւ է հնարաւորութիւն չտրուեցաւ արտասահմանի հայ գաղութներուն: Ինչ որ է՛ն առաջ պէտք է տեսնել ու գնահատել այդ հանդիսութեանց մէջ, միահամուռ յարգանքի ու սիրոյ արտայայտութիւն է Հայաստանի եւ ամբողջ կովկասի հայ աղաքանակութեան ու Հայաստանի կառավարութեան ու բոլոր մշակութային եւ այլ կադմակերպութեանց՝ ցեղին մտաւոր ու գեղարուեստական գործին վաստակաւորներուն հանդէպ, ու նաեւ կովկասեան դրացի ու դաշնակից ժողովուրդներու եւ նոյն իսկ համախորհրդային Միութեան անդամակից այլ ազգերու եղբայրական մեծարանքի ցոյցերը այդ Միութեան մէկ անդամն եղող ազգի մը մշակութային վարպետներուն հանդէպ: Պատերազմէն առաջ, կովկասի մէջ կատարուած ունէ յորեկեան չէ տնկցած այս նկարագիրը, որ թէ՛ իբր մտաւոր գործիչին բերուած հզօր ու ազնիւ խորախոյս, եւ թէ՛ իբր դրացի կամ դաշնակից

ազդերու եւ անոնց մշակոյթներուն միջեւ համերաշխութեան, փոխադարձ ճանաչման եւ գնահատման ու փոխադարձ օգնութեան երեւոյթ, մեծապէս գոյլելի է եւ նոր բէթիմին գրական լաւագոյն գծերէն մին կը կազմէ: Իսկ այն հոգածութիւնն ու պաշտպանութիւնը զոր կառավարութիւնը կանոնաւոր ու յարատեւ կերպով կ'ընծայէ տաղանդաւոր գրողներու, գիտնականներու, արուեստագէտներու, իրեն նոյն իսկ մօտեցող ոչինչ ունէր մեր կեանքին մէջ նոր բէթիմին հաստատումէն առաջ, եւ ոչինչ ունի այժմ ալ մեր արտասահմանեան հանրային կեանքին մէջ: Ինչքան գուրգուրազին խնամքով կառավարութիւնը պաշարեց աւելոր Շիրվանդադէն երբ վերջերս ծանր հիւանդ ինկուան, եւ Երեւանի Պետական Հիւանդանոցին բրժիկները յաջողեցան — մեր ամենուս ուրախութեան համար — մահուրէն ազատել յառաջացեալ տարիքի մը մէջ աշղպիսի վտանգաւոր հիւանդութենէ մը բռնուած մեր մէկ թանկագին հայրենակիցը: Ինչ ըրին մեր Պոլսոյ երկու Պատրիարքարանները երբ Աղամեանի, Պարոնեանի պէս հոյակապ տաղանդով Հայեր հիւանդ ինկան, Պոլսոյ ուստական հիւանդանոցն է որ Աղամեանը պատասպարեց մինչեւ մահը, Պարոնեան թոքախտէն մաշեցաւ՝ միամիտեան, աղքատ, ամենքէն լքուած: Ինչ ըրին տասը տարիէ ի վեր կոմիտաս վարդապետի պէս բազմերախտ մտաւորականի մը համար որ հիւանդ է, մեր եկեղեցական իշխանութիւնները:

Գիտեմ — եւ երբեք չեմ ծածկած հարցին այդ կողմը — որ խորհրդ. բէթիմի տակ մտաւորականներու տրուած այդ յարգանքն ու օգնութիւնը պայմանաւոր են. կը յարգուին եւ օգնութիւն կը ստանան այն գիտնականներն ու արուեստագէտները որ եթէ ոչ համամիտ գէթ համակիր են նոր բէթիմին, կամ այն գրողներն որ տիրող ոգւոյն համաձայն գործը կ'արտագրեն, կամ գէթ անոր չհակասող, անոր մօտեցող գործեր: Մտածման ու արուեստի լիակատար ազատութիւն գոյութիւն չունի խորհրդ. բէթիմի տակ, — ինչպէս գոյութիւն չունէր քրիստոնէական կեանքի տիրապետութեան առաջին տարիներուն: Եկեղեցւոյ Հայրերը՝ միթէ կը խրախուսէին հեթանոս ոգւով ու ճաշակով արտագրուած գործեր. անշուշտ ո՛չ: Մտաւոր կեանքի մէջ տարամերժ ուղղութեան մը տիրութիւնը տիրապետման այդպիսի

չրջանները ժամանակաւոր եղած են միշտ, բայց նաեւ պէտք է խոստովանիլ որ այդ չրջաններէն իւրաքանչիւրը մարդկային մագինն ու գեղեցկագիտութեան վերանորոգում մը առաջ բերած է: Մտաւոր ազատութեան չրջանը կը հասնի օր մը: Այս աշխարհ, այդ խորունկ ու միահամուռ յարգանքի մղումը՝ մտաւոր վաստակին հանդէպ, — ինչպէս եւ դպրոցներու բազմացումը, «անդրագիտութեան» բացարձակ բարձման համար թափուած ուժեղ ու մեթոտիկ ճիւղերը, — ամբողջ Հայութեան բարոյական կազմուածքը զօրացնող, թարմացնող, բարձրացնող օրհնելի գործ մըն են. ու երկեր որ այս վերջին չրջանին երեւան եկան, ինչպէս Շիրվանդադէի Կեանքի բովիցին սրանչելի նոր շարքը, ինչպէս Չարենցի Էպիֆանի լուսաբացը, Նորենցի բանաստեղծութիւնները, Բագունցի վէպերը, Նար-Դոսի եւ Դեմիրջեանի նորագոյն գործերը, մեր ազգային գրականութիւնը ճոխացնող մնայուն արժէքով բարձր արտագրութիւններ են, եւ պոլշեւիկ ըլլալու պէտք չկայ տոնոց գեղեցկագիտական արժէքը գնահատելու համար:

Սրտախոյզ եւ նշանակալից նկարագիր ունեցող ուրիշ յորելեան մը, որ ծրագրուած է, հարիւրամեակի տօնն է Պոլսոյ մեր Ազգային Հիւանդանոցին: Մարդասիրական այս մեծ հաստատութիւնը զոր հիմնած է մեր ամենէն իսկական բարեբարներէն մին՝ Պէդճեան Ամիրայ, եւ զոր Պոլսոյ Հայութիւնը պահպանած ու զարգացուցած է գուրգուրանքով, ամբողջ ազգին պատկանող, ամբողջ ազգին պատիւ բերող պատկանելի գործ մըն է. ան մէկ դարէ ի վեր՝ Ազգին մէկ Տունը եղած է, հոն պատուարուած են հազարաւոր թշուառ հիւանդ Հայեր, ամէն տեղէ եկած, ու մեծ մասամբ՝ դարիպներ, Հայաստանցիներ: Յորելեանը նպատակ ունի պատուել Պէդճեանի ինչպէս եւ անոր գործը շարունակող ու յառաջացնող ուրիշ բարեգործ Հայերու յիշատակը եւ այդ հաստատութեան զօրացման համար այդ առթիւ հայ ժողովրդի օգնութիւնն ստանալ: Այդ պարտականութեան պէտք է մասնակցին ոչ միայն թուրքիա գտնուող Հայերը, այլ արտասահմանի մեր բոլոր հայրենակիցները:

Նիքօլա Եօրկա ուսմէն ազգին մեծագոյն զաւակներէն մին է, բազմադիմի ձիրքերով օժ-

տուած, անսպառ կորույթով լի, հզօր անձնաւորութիւն մը, որ իր ամբողջ կեանքին մէջ եղած է ախար մը զաղափարապաշտ ժողովրդանւէր գործիչի: Ուսուցիչ, գրագէտ, բանասէր, կուսակցութեան պետ, հրապառ եւ իմաստուն հայրենասիրութեամբ մը տողորուած քաղաքական գործիչ, ան խոշոր ու բարեբար գեր մը կատարեց իր ժողովուրդին մտաւորական ու քաղաքական կեանքին մէջ, եւ անոր վարկը բարձրացուց ամբողջ Եւրոպայի մէջ, ուր, իրր թղթակից անգամ մէկէ աւելի Ակադեմիանբու եւ բանասիրական ընկերութեանց կամ իրր դատախօս համալսարաններու, հանրածանօթ եւ խորագէտ յարգուած դէմք մըն է: Իր գործերը, որոնց մէջ կարեւորագոյն տեղը կը բռնեն իր երկրին պատմութեան ու մշակոյթին նուիրուած աշխատութիւններ, ամբողջ մատենադարան մը կը կազմեն: Թաղաւորը զինք վերջերս հրաւրեց կառավարութեան գլուխն անցնելու, եւ ան վալլուն կերպով ապացուցանելու վրայ է որ, եթէ բոլոր մտաւորականները միշտ յարմարագոյն անձերը չեն երկրի մը քաղաքականութիւնը վարելու, անոնցմէ ոմանք մերթ կրնան զաղափարապաշտ թոխներու միացնել գրական ոգի ու վարչական կարողութիւններ եւ հասարակ քաղաքագէտներէ շատ աւելի լաւ կը կատարեն այդ փափուկ ու զժար գերը: Բարձր մաքուի, ուժեղ նկարագրով ու մաքուր սրտով այդ անձնաւորութեան ծննդեան վաթսունամեակը տօնեց վերջերս բովանդակ ռումէն ժողովուրդը արտասովոր շուքով ու խանդավառութեամբ: Այդ յոբելեանին ջերմ ու լայն մասնակցութիւն մը բերաւ նաեւ արտասահմանի Հայութիւնը իր գրեթէ բոլոր եկեղեցական, քաղաքական, մշակութային կազմակերպութիւններով, որովհետեւ Եօրկա իր բովանդակ կեանքին մէջ եղած է եւ է այսօր աւելի քան երբեք հայ ժողովուրդի գիտակից ու հաւատարիմ բարեկամ մը, ճշմարիտ «հայասէր» մը:

«Հայասէր» անունը արուած է շատ մը օտարներու, անխորի. պէտք է սակայն դանդաղանութիւն մը դնել. կարելի է երեք խումբի բաժնել դանոնք. Ա. այն օտարները որ մեր դատով զրաղած են անձնական շահու համար, կամ իրենց երկրին շահը միայն ի նկատի ունենալով եւ որոնց «հայասիրութիւնը» եղած է մակերեսային, անհարադատ, խախուտ, ժամանակաւոր. ատոնք հայասէր երբեք չեն ե-

ղած, եւ յաճախ աւելի վնաս բերած են մեզի քան օգուտ. Բ. այն օտար մտաւորական կամ քաղաքական գործիչները որ մեր հալածուած, կեղեքուած ու անիրաւուած ցեղին դատին մօտեցած են եւ յանուն մարդասիրութեան, յանուն իրաւունքի, անկեղծութեամբ եւ անշահախնդրութեամբ պաշտպանած են դայն, որոշ բովէի մը կամ շարունակաբար, ինչպէս Կլաւտիս մը, Քլեմանսօ մը, Ռոշֆօր մը, Ժորէս մը, Պերար մը, Փրեսանսէ մը, Կովէն մը, Լուցաթիթի մը, Թաքէ Եօնէսթու մը, եւ ասոնց պէս ուրիշներ. բուն հայասէրը ատոնք ալ չեն, արդարասէր աղիւս գործիչներ են ատոնք, որ բռնաւորին եւ կեղեքուածին միջեւ կեղեքուածին կողմն է որ կը բռնեն վճռականապէս եւ անոր դատը ջերմօրէն կը պաշտպանեն. Գ. այն օտար անձնաւորութիւնները որ ոչ միայն մեր դատը, այլ մեր ժողովուրդը ուղած են ճանշնալ իր պատմութեամբ, իր մշակոյթով եւ դայն իր քաղաքակրթական արժէքին եւ իր պատմական գերին մէջ ճանշնալով, յարգանքով ու սիրով լի բարեկամութիւն մը նուիրած են անոր, ինչպէս Պրայս մը, Մօրկան մը, Շլէսն-պէրթէ մը, Քոչէն մը, Անաթոլ Ֆրանս մը, Քիյար մը, Մեյէէ մը, Մաքլեր մը, արբայ Մարիլու մը, Ստշիգովսկի մը, Լեփսիուս մը, Մարր մը, Մարքուարթ մը. ասոնք իրական հայասէրներ եղած են, որոնց բարեկամութիւնը եղած է խորունկ ու մշտատեւ եւ ամեն կերպով մեզի համար բեղմնաւոր ու օգտաբեր. ատոնք մեր գէշ ճանչցուած, զրպարտուած ժողովուրդին պատիւը պաշտպանած ու վարկը բարձրացուցած են ամբողջ աշխարհի մէջ ու մեր իսկ ինքնաճանաչման նպաստած են հզօրապէս: Եօրկա այս վերջին շարքին պատկանողներէն մին է ու մեծագոյններէն: Իր աշխատութիւնները՝ ռումաներէն ու Ֆրանսերէն՝ Ռումանիոյ պատմութեան, քաղաքակրթութեան, արուեստին, առեւտուրին մէջ հայ տարրին կատարած գերին վրայ, հայ ցեղի պատմութեան ու մշակոյթին վրայ, եւ խաչակրութեանց շրջանին Կիլիկիոյ հայ իշխանութեան կատարած գործին վրայ (զոր ցոյց տուաւ աւելի մեծ քան ինչ որ կը կարծուէր ցարդ), կարեւոր նպաստ մըն են պատմութեան մէջ մեր ցեղին տեղը ճշգրելու նուիրուած աշխատանքներուն: Ու յայտնի է ամենուրեք ի՞նչ հզօր ու լայնամիտ աջակցութիւն կը բերէ ան՝ այս վերջին տարիներուն մանաւանդ՝ Ռումանիոյ

հայ գաղութին մէջ աղղային մշակոյթի պահպանման, հայ քաղաքակրթութեան ուսումնասիրման ձգտող ճիւղերուն: Այդպիսի ճանարկութեամբ մը, հայ ժողովուրդը պարտաւոր էր իր երախտագիտութիւնը յայտնել սրտագին ջերմութեամբ, եւ մեր ժողովուրդը այս պարտքը լիովին կատարեց:

Սպանիոյ գահընկէց թագաւորը, Ալֆոնս ԺԳ., որուն՝ 1915ի սեւ օրերուն՝ Դանիէլ Վարուժանը աղատելու համար կատարած ջանքերը կը յիշատակէ «Արինճ» Մուրառ-Ռափայէլեան նախկին սանուց Միութեան ամսագրերէ Տեղեկատուին վերջին թիւին մէջ, «Հայասէր» մը չէր: Ան աղետասիրտ մարդ մըն էր, որ պատերազմի ընթացքին իրապէս ապականական ոգի մը ցոյց տուաւ: Իր երկիրը չէզոք մընաց այդ փոթորիկի միջոցին, թէեւ սպանիացի ժողովուրդին մէջ գերմանատէրները աւելի բազմաթիւ եղան. թագաւորին ղդացումները աւելի մօտիկ էին Համաձայնութեան երկրներէն ժողովուրդներուն, բայց ճիշդ չէ կարծեմ թէ «բարեկամական ընթացքի յայտ բերաւ, ինչպէս կը գրէ «Արինճ», Դանիակիցներու հանդէպ»: Զօրքեքթ չէզոքութիւն պահեց. բայց կատարեց զեր մը բարձրօրէն եւ անկողմնակալօրէն ժարդասիրական, ոչ թէ հոգածու դանուելով «իր ուշադրութեան յանձնուած նոյն իսկ անհատական գէպերու», այլ կանոնաւորապէս, յարստեւօրէն, պատերազմին մինչեւ վերջը զբաղելով այն հարիւրաւոր դիմումներով զոր իր մօտ կ'ընէին ընդգրկամարտ երկու կողմերէն բնատնիքներ՝ տեղեկութիւններ ուղիւ համար իրենց գերի բռնուած գաւակներուն կամ աղղականներուն մասին, որոնցմէ ոեւէ լուր չունէին: Բազմաթիւ քարտուղարներով գիւնատուն մը հաստատած էր, որ կը ստանար այդ կարգի նամակները, կը գրէր ուր որ պէտք էր, կ'իմանար գերի ինկած զինուորին գտնուած տեղը՝ եթէ սղջ էր ան, կը հաղորդէր այդ հասցէն անոր ընտանիքին, տեղեկութիւն կուտար անոր առողջական վիճակի մասին, ընտանիքէն անոր զրկուած նամակ, իրեղէններ, նուէրներ, ուտեստ, եւայլն կը հասցնէր տեղը:

Ալֆոնս ԺԳ. զբաղեցաւ նաեւ իթիւհատի կառավարութեան հրամանով մահացու աքսորի մը զրկուած հայ մտաւորականներով: «Արինճ» կը պատմէ՝ չահեկան մանրամասնութիւններով՝ այն եռանդուն ջանքերը զոր Սպա-

նիոյ պոլսական ղեկավար թափեր է իր վեհապետին հրամանով՝ Վարուժանը փրկելու համար եւ որ սակայն բաղխեր են ոճրագործ կառավարութեան ստութեամբ սքօղեալ անդրդուելի չկամութեան: Աւելի քան հաւանական է որ Սպանիոյ ղեկավար զբաղած է ոչ միայն Վարուժանով, այլ եւ աքսորի զրկուած մեր միւս մեծ մտաւորականներով: «Արինճ» կը հարցնէ թէ ո՞վ է արդեօք Սպանիոյ վեհապետին տուեր Վարուժանի անունը: Մէկէ աւելի զիմումներ պէտք է եղած ըլլան. եւ զոնէ ասանցմէ մէկը որոշ գիտեմ. զեռ պահած ունիմ պատճէնը այն խնդրագրին զոր այդ օրերուն մեղի հասնող լուրերուն առթած մզմանջային անձկութեան մէջ՝ ուղղեցի Ալֆոնս ԺԳ. թագաւորին. նամակէ աւելի յուշագիր մըն էր, ուր թուած էր աքսորի զրկուած հայ մտաւորականներուն անունները, անոնց մեծագոյններուն բացառիկ արժէքը մատնանիշ ընելով եւ իրմէ խնդրելով միջամտել այդ քաղաքակրթական արժէքները կորստաւոր աղատելու համար: Սիրալիր եւ խոստմնատու պատասխան մը ստացայ իր քարտուղարութենէն: Բարի մարդը ըրաւ անչուշտ ինչ որ կրնար — «Արինճ»ի պատմութիւնը զայդ կը հաստատէ, — բայց չյաջողեցաւ իր փափաքած արդիւնքը ձեռք բերել, զիմացն ունենալով ոչ թէ մարդկային կատաղարութիւն մը, այլ ճիւղներու ջուրի մը: Ատիկա ըրաւ ոչ թէ հայ գաղին կամ հայ ժողովուրդին բարեկամ ըլլալուն համար, այլ իբր մարդասիրական գործ մը: Այդ աղին ճիւղին համար, որուն աղարկին մնացած ըլլալուն պատասխանատուն ինքը չէ բնաւ, Ալֆոնս ԺԳ. արժանի է մեր ժողովուրդին երախտագիտական սոկեմատեանին մէջ իր էջն ունենալու:

ԱՆԹԻԼԻԱՍ, ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ ԵՒ ԷՋՄԻԱՄԻՆ. — Բարգէն սրբազանի իբր Կիլիկիոյ աթոռակից կաթողիկոս օծման եւ Շահէ վարդապետի եպիսկոպոսացման հանդիսութիւնները Հալէպի եւ Անթիլիասի մէջ, այն յուզիչ վեհութեամբ որով կատարուեցան, այն միահամուռ սրտագին ոգեւորութեամբ զոր յառաջ բերին Սուրիոյ բախնդակ հայ համայնքին մէջ, ցոյց տւին թէ իրաւունք ունինք մեծ տեսնելով զերբ զոր իբր աղգապահպան ուժ զեռ ունի կատարելիք ներկայ պայմաններուն մէջ՝ Հայոստանեայց աղղային եկեղեցին մեր հայրենագուրկ պանդուխտ զանգուածներուն համար: Այդ գերը լաւագոյն կերպով կատարելու կա-

բող երկու եկեղեցականներ են Բարդէն կաթողիկոսն եւ Շահէ Լալիսկոսոսը, զոր Կիլիկիոյ ծերունապարզ Հայրապետը իմաստութիւնն ունեցաւ այդ գործին գլուխը դնելու: Կիլիկիան կաթողիկոսութեան Աթոռը, որուն վերանորոգեալ հաստատումը սուրիական հիւրընկալ հողին վրայ այնքան սիրալիր յարգանքով ընդունուեցաւ երկրին ժողովուրդէն ու անոր պետերէն ինչպէս եւ հոգատար կառավարութենէն, լաւագոյն միջնորդը պիտի ըլլայ սուրիական ժողովուրդին ու իշխանութեանց եւ հոգատար կառավարութեան ու Սուրիա ազատաւանած հայ համայնքին միջեւ: Անոր վարկը միշտ բարձր բռնելը, անոր շուրջ համերաշխօրէն ու լրջօրէն համախմբուած մնալը, հատուածամոլական կրքոտ կոիւնքերով անոր գործը շխանգարելը եւ այդ Աթոռին ու ամբողջ հայ համայնքին պատիւն ու շահը չվտանգելը, ազգասիրական անհրաժեշտ պարականութիւն է Սուրիոյ Հայոց համար: Եւ Անթիլիասի ընծայարանը պիտի ըլլայ նաեւ, հոգեւունջ ու տաղանդաւոր Հայրապետին եւ իր աջակից երկու հմուտ, ազատամիտ ու ազգասէր եկեղեցական պետերուն ղեկավարութեան տակ, ազգային մշակոյթի պատուական վառարան մը, մեր աշխիւն պէտքերուն համապատասխան զիտակից ու լուրջ քահանաներ եւ ուսուցիչներ պատրաստող եւ հայ բանասիրութեան ու գրականութեան ալ նպաստ մը բերող մտաւոր կեդրոն մը: Այն ընդհանուր համակրութիւնը որով բոլոր հայ զաւուրները ողջունեցին Կիլիկիան Աթոռին Սուրիոյ մէջ ամուր հիմնուելու վրայ հաստատումը, նւթական լուրջ օգնութիւնը զոր տուին այդ գործին թէ՛ Նիր Իսթը եւ թէ՛ հայ մեծատուններ, անշուշտ պիտի շարունակուին եւ Հայոց կողմէ ընդարձակուին հետզհետէ: Այդ օգնութիւններուն կարգին՝ ցաւալի անուշադրութեամբ մը՝ մոռցեր էի նախորդ քրօնկիս մէջ յիշատակել մեծ բարերար Կարապետ Մելիքոնեանի մասնաւորապէս զեղեցիկ ժեսթը, որով ան, խորապէս զնահատելով Կիլիկիան Աթոռի զօրացման կարեւորութիւնը, իրեն անձնական ծախքերուն ցմահ վերապահուած տարեկան գումարին մէկ հինգերորդը նուիրեց այդ գործին:

Անգլիական հոգատար կառավարութիւնը ընդունեցաւ Երուսաղէմի Միաբանութեան վերջին առաջարկը, եւ Միաբանութիւնը՝ դրեթէ միաձայնութեամբ՝ պատրիարք ընտրեց

Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակեանը: Անոնք որ վախճանուեցին փրցուցին թէ ազգին իրաւունքները կորսն եւ թէ Միաբանութիւնը վանքը յանձնեց հոգատար կառավարութեան կամ զայն իր գրպանը դրաւ, կը տեսնեն հիմայ ինչքան անհիմ էր իրենց յուզումը (որ ոմանց մօտ լուրջ ու անկեղծ էր, բայց անտեղի, այլոց մօտ՝ դիտումնաւոր ու ատելութենէ գրգռուած քան ազգին ու վանքին շահերուն իրական մտահոգութենէն): Միաբանութիւնը ընտրեց այն հայ եկեղեցականը որ յարմարագոյնն էր այդ պաշտօնին, եւ ամբողջ ազգին ներկայացուցիչները եթէ հաւաքուած ըլլային այդ ընտրութեան մասնակցելու, ապահովաբար Թորգոմ սրբազանն է որ պիտի ընտրէին:

Աւելորդ է հոս թուել արժանիքներն այդ քաղաքապետի մտաւորականին եւ հոգեւոր ու ազգային գործիչին, քանի որ մեր արտասահմանեան բովանդակ մամուլը — բացի Յուսաբքի թիւում քաջախով լի յօդուածէն եւ Ազգարարի պազ տուրի տպաւորութիւն ձգող բնագրօսիկ ու վերապահ «զնահատական»էն — ամենաջերմ հրճուանքով ողջունեց այս ընտրութիւնը եւ քանի որ մանաւանդ Թէքէեան Արեւի իր զեղեցիկ խմբագրականով եւ Սիւնի իր հրատարակած մանրամասն կենսագրականով բնին ինչ որ պէտք է Թորգոմ սրբազանի հանրային գործունէութեան արժէքն ի վեր հանելու համար: Միաբանութիւնը գովելի է այդ լայնամիտ ու ճշդատես ձեւով կատարած ըլլալուն համար ընտրութիւնը, եւ մասնաւորապէս գովեստի արժանի է տեղապահ Մեսրոպ սրբազանը, որ իր թեկնածութիւնը վերցնելով եւ ինքն իսկ գիւրացնելով Թորգոմ սրբազանի ընտրութիւնը, այդ յաջող արդիւնքին մեծագոյն նպաստողը եղաւ: Դերը զոր Մեսրոպ սրբազան կատարեց իր տեղապահութեան շրջանին եւ զոր Սիւնի իր վերջին թուով ուրուագեւած է միայն՝ խոստանալով անոր մանրամասն պատկերացումը տալ իր յաջորդ թրւով, կարծուածէն աւելի օգտակար եղած է վանքին, եւ այդ փորձառու եւ անձնուէր եկեղեցականը որ այնքան երկար տարիներէ ի վեր իր բոլոր ուժերը վանքին նուիրած է, անշուշտ թանկագին աջակից մը պիտի հանդիսանայ նորընտիր պատրիարքին՝ այն զեղեցիկ ու բեղուն գործին մէջ որ հոն կայ կատարուելիք:

Այդ գործին առաջին երկու կէտերը, խրմբագրելն է Երուսաղէմի պատրիարքութեան նոր

կանոնադրութիւն մը, որ այժմեան կացութեան պատշաճի՝ վանքին վրայ ազգին իրաւունքները պաշտպանելով հանդերձ, եւ վճռական ճիշդ մ'ընելը դիպուած պարտքի հին մղձաւանջէն միանգամ ընդմիջող վանքը ազատելու համար։ Նորընտիր պատրիարքը ապահովապէս պիտի ունենայ ոչ միայն բոլոր հարկ եղած հոգածութիւնը այս կրկին էական հարցերուն լուծումը դիւրացնելու, այլ եւ իր անձնական հեղինակութեամբ սեւէ հայ եկեղեցականէ աւելի կարող է այդ կէտերէն առաջնոյն հնարաւոր լաւագոյն լուծումն ստանալու քանի որ երկար տարիներէ ի վեր եզրկալտոսի Հայոց առաջնորդ եւ Պաղեստինի անգլիական մանապի տակ գրուելէն յետոյ մէկէ աւելի անգամներ Երուսաղէմ այցելած, անգլիական իշխանութեանց մօտէն ծանօթ է եւ իր մտաւոր ու բարոյական յատկութեանց համար անոնցմէ խորապէս յարգուած։ Միաբանութիւնը ազգին իրաւունքներուն կորստելուն բնաւ պատճառ չէ եղած ուրեմն, ինչպէս զայն ամբաստանողներ եղան. պատրիարքի ընտրութիւնը Մայր-Աթոռի հաստատման ենթարկելու սկզբունքն առաջարկելէ եւ ատով ազգին այդ հաստատութեան վրայ տիրութեան իրաւունքն ապահովել ուղեկէ յետոյ, երբ ժըխտական պատասխան ստացաւ, ան առաջարկեց որ գոնէ այս անգամուան համար միայն՝ Միաբանութիւնը ինքն իսկ ընտրէ (ինչպէս Ազգ. Սահմանադրութեան հաստատումէն առաջ դարելով ընտրուած են Երուսաղէմի պատրիարքները, որոնց մէջ մեծ դէմքեր չեն պակասած), ընտրուելիք պատրիարքին ձգելով վերջնական կանոնադրութիւն մը խմբագրելու եւ զայն ընդունել տալու համար հոգատար իշխանութեան հետ բանակցելու գործը։ Ամէն դուռ ըստ կը մնայ նոր պատրիարքին առջեւ, որ այսօր կը գտնուի այն կացութեան մէջ ուր կը գտնուէր Դուբեան սրբազան երբ բարձրացաւ սաղմական աթոռին վրայ։

Պարտքի խնդրոյն լուրջ լուծման մը ճամբուն մէջ մտնելուն համար նորընտիր պատրիարքին կարեւոր աջակից մը պիտի ըլլայ անչաւատ Մեսրոպ սրբազանը, որուն տեղապահութեան կարճատեւ ժամանակամիջոցին մէջ արդէն իսկ զանազան սեղմումներով ու խնայողութիւններով՝ պարտքը 2500 սակիի չափ նուազած է. բայց այդ հարցին արժատական լուծման ու վանքին տնտեսական ղեկավարման, իր ունեցած կալուածներուն եւ իր գեղ չլահագոր-

ծուած հողերուն լաւագոյն կերպով օգտագործման համար, անհրաժեշտ է որ որ պատրիարքը զիմէ կարող մասնագէտներու խորհուրդներուն ու մանաւանդ վանքին մէջ ունենայ այդ հարցերով զբաղող ձեռնհաս ու հմուտ պաշտօնեայ մը։

Իսկ շարունակելու եւ ընդլայնելու համար վանքը հայ հոգեւոր ու մտաւոր կեանքի մեծ վատարան մը դարձնելու գործը զոր Դուբեան պատրիարք, աջակցութեամբ Բարդէն եւ Մեսրոպ սրբազաններու եւ Միաբանութեան այլ հին ու նոր ուժերուն, սկսաւ աշխատել, ոչ ոք այնքան օժտուած, պատրաստուած է եւ կարող՝ որքան Թորգոմ սրբազանը։ Ինքը ներհուն մտքով եւ օժուրն ոճով զբաղէտ մըն է եւ մեր եկեղեցական րեմիս ամենէն հմայիչ բեմբասացը։ Ժառանգաւորաց վարժարանը, որ արդէն իսկ վանքին տուաւ իր առաջին ու գեղեցիկ հունձքը, Սիւն ամառադիրը որ կը օճական - բանասիրական - գրական լուրջ հրատարակութիւն մըն է, «Դուբեան մատենաշար»ի հիմնարկութիւնը, որուն շնորհիւ ամէն տարի քանի մը ընտիր գրքերով պիտի ձոխանան մեր բանասիրութիւնն ու զրաւանդութիւնը, «Կիւլպէնկեան մատենադարան»ը որուն կառուցման համար ինքն իսկ ստացաւ Պ. Գալուստ Կիւլպէնկեանի գեղեցիկ նուիրատուութիւնը, իր մաստունն ու եռանդուն ղեկավարութեան տակ եւ իր իսկ տաղանդաւոր աշխատակցութեամբ՝ ազգին պիտի տան լաւագոյն արդիւնքը որ կարելի է։ Վայրի մը մէջ ուր կը սաւառնին մարդկութեան բարոյական կեանքին վեհագոյն յիշատակները, ծոցը հինաւորաց վանքի մը ուր հայ հոգեւոր ու մտաւոր աւանդութեանց դանձմը կայ պահպանուած, ուր մեր նախնեաց հանճարն ու արուեստը պանծացնող անդին ձեռագիրներ ու ղեղարուեստական առարկաներ կը կուտակուին (ամենամեծ մասամբ գեղ չուսումնասիրուած), ահագին ու պատուական գործ կայ կատարելիք, եւ Թորգոմ պատրիարքի ղեկավարութեան տակ այդ գործը պիտի կատարուի լաւագոյն ձեւով։

Սաղմական հայ Տան դարաւոր կեանքին նոր բացուող շրջանին նուիրուած այս տողերս կ'ուզեմ վերջացնել կրկնելով թելադրութիւն մը զոր արդէն բրած եմ եւ անոր կցելով զայն լրացնող խնդրանք մը։ «Դուբեան մատենաշար»ի առաջին հատորներէն մին պիտի ցանկայի որ ըլլար Պետրոս Դուբեանի ամբողջական եր-

կին քննական խնամեալ հրատարակութիւն մը (դոր դեռ չունինք), ու փափաքելի կը գտնեմ որ անոր յաջորդէին մէկ կամ երկու հետոր ուր ամփոփուէին նոյն ինքն Դուրեան սրբազանի գրական եւ բանասիրական էջերը որ ցրուած են լրագրներու եւ հանդէսներու մէջ եւ որոնք՝ հաւաքուած՝ զեղեցիկ ամբողջութիւն մը պիտի կազմէին: Ատիկա պիտի ըլլար հանդուցեալ պատրիարքին, բաղմահմուտ մտաւորականին, վարպետ գրագէտին եւ մեծ ուսուցչին յիշատակին մատուցուած ամենէն փափուկ ու վայելուչ մեծարանքը իր մէկ ընտիր աշակերտին կողմէ, — այն պահուն ուր կը տեսնենք Դուրեան եւ Օրմանեան սրբազաններու Արմաշի կրթարանին մէջ թափած լուրջ աշխատանքին հունձը իր լրութեան հասած, Կիլիկեան, Սաղիմական ու Պոլսական աթոռներուն վրայ բաղմած աղնիւ ու աղօթքուտ ժողովրդապետներու անձին մէջ:

Հիմայ, կը մնայ Մայր-Աթոռի գահակալին ընտրութիւնը:

Որովհետեւ Ազգային եկեղեցական համագումարի թուականին որոշումը ծանուցանող կոնգրէսը՝ որուն կը սպասուի բաւական երկարատեւ ի վեր՝ դեռ չտեսցուեցաւ էջմիածնի Գերագոյն Սօրհորդէն, ոմանք սկսած են յուսահատիլ եւ կարծել թէ այդ խնդիրը «յունական կազանդին» ձգուած է: Թէ զաշակցական թերթերը ջանան այդ երկարող լուծեանն օգտուիլ յայտարարելու համար թէ այդ ժողովը կայանալիք չունի եւ թէ Երեւանի կառավարութիւնը կ'ուզէ «Ձեկայի դործիչ կրօնաւոր մը» Լուսաւորչի գահուն վրայ դնել, աւիկա, ինչքան ալ տղայականօրէն չարամիտ, հասկանալի է: Հասկանալի է նաեւ որ Ազգաբարբ իմ այդ մասին լուսաւորութիւնս հեղնող խմբագրական մը հրատարակէ, քանի որ այդ թերթը լիքուած զէվզէկութեան օրկան մըն է. բայց թէ Երուսաղէմի պատրիարքարանի պաշտօնաթերթ Սիւնը աճապարած ըլլայ երեմիաշունչ խմբագրականով մը էջմիածնայ ժողովին մասին վճռական թերահատուտութիւն յայտնել, աւիկա անհասկանալի եւ աններելի կը գտնեմ: Եւ չեմ կրնար հաւատալ թէ Հայաստանի կառավարութիւնը, որ լուրջ մարդոցմէ կը բաղկանայ, այդ ժողովին գումարման եւ արտասահմանէն պատգամաւորներու անոր մասնակցութեան սկզբունքով իր հաւանութիւնը տալէ յետոյ, մաքիւսիւսական ձգձգումներով զայն

անհնար դարձնէ ու կը յամառիմ համոզուած մնալ որ այդ ժողովը, մասնակցութեամբ արտասահմանի պատգամաւորներուն, տեղի պիտի ունենայ: Քանի մը տարիէ ի վեր է որ խորհրդային Հայաստանի բարեկամ թերթեր Երեւանի կառավարութեանէն կը խնդրէին ուժեղ ճիգ մ'ընել արտասահմանի հայ կաղթականներէն մաս մը Հայաստան փոխադրելու համար: չարակամ մտքեր կը յայտարարէին թէ Խ.Հ.Հ. հայաստանի կառավարութիւնը անհոգ է, անորոտ է զէպ ի օտարութեան մէջ տառապող կաղթականները, թէ չ'ուզեր սեւէ զոհողութիւն յանձն առնել, ատոր համար, ինչպէս որ նոյն չարակամ մտքերը կը պոռային թէ Նուպարաշէնի ծրագիրը խաբերայութիւն մըն է Բարեգործականին կողմէ սարքուած թէ հաւաքուած դրամները Բարեգործականը ուրիշ նպատակի պիտի յատկացնէ, եւ թէ նոյն իսկ եթէ զանոնք յանձնէ Հայաստանի կառավարութեան, այս վերջինը ատոնցմով սեւէ քաղաք պիտի չլինէ, այլ համայնավարական փրօփախանտին պիտի յատկացնէ կամ եթէ փոքրիկ զիւր մըն ալ չինէ՝ անունը ոչ Նուպարաշէն այլ Լենինաշէն պիտի զնէ: Այս թշնամական տարաձայնութեանց ամենէն ուժեղ ու յոտակ հերքումը իրողութիւններն են որ տուին: Նուպարաշէն սկսած է կառուցուիլ եւ շինութեանց աշխատութիւնները արագօրէն յառաջ կը տարուին, ու անոր հետ՝ Երեւանի մէջ կը սկսի նաեւ կառուցուիլ «Բարեգործականի Տունը», իսկ այն բոլէին ուր այս քրոնիկը կը գրեմ, ահա Երեւանէն հասած է խանդավառիչ հեռագիր մը որ կը ծանուցանէ թէ կառավարութիւնը որոշած է այս տարի իսկ տասը հազար կաղթական ընդունիլ ու տեղաւորել Հայաստանի մէջ, որոշում մը որ անմիջապէս պիտի սկսի զործադրուիլ: Այդ 10,000 կաղթական ընդունող կառավարութիւնը սեւ է պատճառ չունի թոյլ չտալու որ 10—15 հայ պատգամաւորներ երթան մասնակցիլ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի յաջորդին ընտրութեան, երբ մասնաւոր գիտէ որ հանդուցեալ Հայրապետը եւ Մայր-Աթոռի Միաբանութիւնը ամենաուղղամիտ ու բարեացակամ վերաբերում ունեցան Հայաստանի Խորհրդային կառավարութեան հանդէպ եւ թէ արտասահմանը որոշած է զրկել պատգամաւորներ որ նոյն ոգին ունին եւ որ նոյն ոգին ունեցող եկեղեցական մը պիտի բաղմեցնեն Լուսաւորչի աթոռին վրայ:

ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՓՈԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏԵՂԱՒՈՐՈՒՄ.— Գալով նոյն ինքն տաւր հազար զաղթականի Հայաստան փոխադրութեան որոշման, ատիկա ամենէն ուրախառիթ իրողութիւնն է մեր վերջին շրջանի հանրային կեանքին: Ուրախառիթ՝ մէկէ աւելի տեսակէտներով: Նախ՝ ատ որոշապէս ցոյց կուտայ որ խորհ. Հայաստանի կառավարութիւնը անտարբեր չէ զէպի արտասահմանի անտուն, անգործ, անտէր զաղթականները. երկրորդ, ատկից կը տեսնուի խ. Հայաստանի տնտեսական կացութեան անհերքելի վերելքը, քանի որ կառավարութիւնը ունի միջոցներ այդքան բազմաթիւ զաղթականներ ընդունելու և անոնց բնակարան ու գործ հայթայթելու: Երրորդ՝ ատով լուրջ գոհացում մը կը տրուի յոյն կառավարութեան, որ ա՛յնքան ազնիւ հիւրընկալութիւն մ'ընծայեց Թզմիրի ու Պոլսոյ շրջաններէն իր մէկ միլիոն ցեղակիցներուն հետ եկող վաթսուհի հազարէ աւելի հայ զաղթականներուն, բայց որ, զաղթականներու այս ահապին բեռին տակ կ'քած, քանի մը տարիէ ի վեր կը խնդրէ Ազգերու Ընկերութենէն և հայ բարեսիրական կազմակերպութիւններէն որ հայ զաղթականներուն զոհէ մէկ մասը ուրիշ տեղ փոխադրեն: Վերջապէս՝ ատիկա լաւագոյն միջոցն է օտարութեան մէջ ձուլուելու վտանգին ենթարկուած զաղթականներու նոր սերունդներուն գէթ մէկ մասին արմատական ազատումին, և ատիկա նաեւ աշխատող ու արտադրող ուժերու յաւելում մըն է մեր հայրենիքին համար: Յոյն կառավարութիւնը՝ ըստ իր խոստման՝ անշուշտ պիտի կարենոր օգնութիւն մը բերէ զաղթականներու Հայաստան փոխադրութեան, որուն հարկաւ իրենց բոլոր կարելի աջակցութիւնը պիտի փութան տալ նաեւ Ազգերու Ընկերութիւնը և Բարեգործականը:

Միւս կողմէ, հաճելի է տեսնել որ Ազգերու Ընկերութիւնը, Ֆրանսական հոգատար կառավարութիւնը և Սուրիոյ տեղական իշխանութիւնները մշտական միջոցներ ձեռք առած են, այս վերջերս, գործակցութեան բաժին մը տալով նաեւ Բարեգործականին, Սուրիոյ մէջ գետ վրանարնակ թշուառ ու երեւուն վիճակ

մ'ունեցող հայ զաղթականներու համար վիւղեր շինելով զանոնք տեղաւորելու: Սուրիա այն օտար երկիրն է ուր օտարացման վտանգը ամենէն քիչ կը սպառնայ մեր զաղթականներուն: Քանի որ այդ պանդուխտներուն ստուարաթիւ զանգուածը Հայաստան փոխադրել կարելի չէ, լաւ է որ անոնք հոն մարդավայել կերպով տեղաւորուին և երկրագործութեամբ կամ արհեստներով իրենց ապրուստն ապահովեն և երկրին ալ յառաջդիմութեան նպաստեն իրենց ուժերուն չափով: Ինչ ինչ տարտամ լուրեր կամ անորոշ ընոյթով հաղորդադրութիւններ տեղի տուած էին թիւրիմացութեան մը զոր պէտք է փարատել: Յունաստանէն կամ այլ տեղերէ Սուրիա զանգուածովին զաղթականներ փոխադրելու մտածող ու և է հայ կազմակերպութիւն չկայ: Բարպէն կաթողիկոսը սուրիական թերթի մը խմբագրին յայտարարած էր թէ Սուրիա հայ զաղթականներու ռեւէ խումբ փոխադրելու ծրագիր գոյութիւն չունի, և իրաւունք ունէր: Բարեկեցիկ կամ Սուրիա մօտիկ ազգական ունեցող Հայեր եթէ ուրիշ երկիրներէ հոն երթալ ուզեն, ցանկալի է անշուշտ որ երկրին զոհերը անոնց առջեւ չզոցուին (և այդպիսի Հայերու մասին են տարածուած լուրերը, զոր զաղթականներու զանգուածային փոխադրութեան հետ պէտք չէ չփոթել: Գաղթականներու զանգուածներ, Յունաստանէն, Պուլկարիայէն, Թուրքիայէն, նաեւ մասամբ Ֆրանսայէն ու Սուրիայէն, պէտք է փոխադրուին Հայաստան, միմիայն Հայաստան:

ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՆ ՎԵՐՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄԸ.— Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան մէկ ուրիշ գովելի որոշումը, Պարոնեանի ամբողջական գործին վերհրատարակումն է: Ատիկա թանկագին ծառայութիւն մըն է մատուցուած մեր գրականութեան, որուն անթառամ վարպետներէն մին է Պարոնեան: Յանկալի է որ այս նոր հրատարակումը իրապէս ամբողջական ըլլայ և կարելի բոլոր խնամքով կատարուած (մանրամասն կենսագրութիւն, ծանօթագրութիւններ, եւայլն): Պէտք է որ կառավարութեան ձեռնարկը չսահմանափակուի Պարոնեանի գրքի ձեռով հրատարակուած գործերուն երկրորդ տպագրութեան մը մէջ. Պարոնեանի արտագրութեանց մէկ

ստուար մասը կը դառնուի Ս. Ֆէլէկեանի արտոնատիրութեամբ եւ իր խմբագրութեամբ հրատարակուած «Եփրատ» թերթին մէջ, ուր իր սկզբնաւորութիւնն բրած է, Յարութիւն Սփանէանի «Մեղու»ին մէջ որուն տուած է փոխուն աշխատակցութիւն մը, իր իսկ հիմնած ու խմբագրած Թատրոն եւ Խիկար ամսագրութիւնն մէջ (չեմ յիշեր Դիմաղը որ առանձին հատորով հրատարակուած է եւ երկրորդ տպագրութիւն ալ ունեցած է Թիֆլիս)։ Ատոնց մէջ կան զմայլելի շարքեր (քրոնիկ, յօդուած, Փանթէլի, ազգային կեանքի, գրականութեան ու բարքերու երգիծական քննադատութիւն, աւօրեայ կեանքէ առնուած տեսարաններ, եւլն․) , որ Պարոնեանի լաւագոյններէն են եւ սրունք պէտք է դառաւորուին եւ քանի մը հատորներու մէջ ամփոփուին։ Կառավարութիւնը, շատ աւելի պարկէշտ քան Պոլսոյ այն խայտառակ հրատարակիչը որ առանց իմ հաւանութիւնս առնելու (որպէս թէ մեռած ըլլայի) իմ Թուղթի Փառք վիպակիս երկրորդ տպագրութիւն մը իրոյս ընծայեր է եւ ամէն տեղ կը ծախէ զայն, ու մարքսիստ ըլլալուն հակառակ՝ հանգուցեալ գրագէտի մը սեփականութեան իրաւունքը յարգելով, ծափելի զապափարն ունեցեր է Պարոնեանի որդւոյն զիմելու, խնդրելով անկից իր հօրը գործերէն մէկ մէկ օրինակ զրկել իրեն եւ առնոր խոտանալով այդ վերհրատարակման համար վճարում մ'ընել իրեն։ Չեմ գիտեր թէ Պարոնեանի որդին ունի՞ իր հօրը բոլոր գործերը։ Եթէ եփրատի, Մեղուի եւ Խիկարի հաւաքածօները կը պահին իր մօտ, կառավարութիւնը կրնայ զիմել Վենետիկի եւ Վիեննայի Միթիսարեան Միարանութեանց եւ խնդրել օրինակութիւն մը այդ թերթերու մէջ գանձող Պարոնեանի բոլոր էջերուն։

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՎԵՐՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄԸ. — Պոլսոյ մէջ, Պ. Մ. Կազմարարեան, որ քանի մը տարի առաջ հրատարակած էր Գրիգոր Օտեանի Ազգային Ժողովին մէջ արտատանած ճառերը, ինչպէս եւ զամբանականները եւ կարգ մը գրական էջերը համախմբող հատոր մը, քանի մը ամիս առաջ ի լոյս ընծայեր է այդ հաւաքածօնին երկրորդ հատորը, որուն մէջ ամփոփած է «գրախօսական յօդուածներ, յատաճարաններ, ոտանաւորներ,

անոխայ ու տպուած նամակներ, ճառեր, եւլն․»։ Չեմ կարծեր որ այդ երկու հատորները պարունակեն Օտեանի բոլոր գրուածքները. հոն չեմ տեսներ՝ օրինակի համար՝ «Խորհրդածութիւնք հին ու նոր գրականութեան վրայ, գիւցաղներգութիւն եւ վիպասանութիւն» ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը որ երեցած է 1857ին պոլսական լրագրի մը մէջ եւ որ հայ գրական քննադատութեան առաջին լուրջ փորձերէն մին է, — ինչպէս եւ հեղինակին այդ յօդուածները որ Մեղուի մէջ երեցած են, գրարի եւ աշխարհարարի հարցին վրայ գրածները, եւլն․։ Բայց այդ հեղինակին արտագրութեանց մեծագոյն մասն է որ ամփոփուած է այս երկու հատորներուն մէջ, եւ պէտք է շնորհակալ ըլլանք Պ. Կազմարարեանին որ այդ սամանթիկ — խորագէտ ու վեհօրէն ուսմանթիկ — հայ մեծ արձակագրին ցրուած էջերը երկու հատորի մէջ ամփոփելու երկիւղած պարտականութիւնը կատարեր է։

Դժբաղդարար խնամքը կը պակսի այդ հրատարակութեան մէջ. կենսագրականը շատ հակիրճ է. գրուածքներուն վրայ ծանօթագրութիւններ շատ քիչ են. ու բազմաթիւ են ձեռագրի ընթերցման սխալներն ու տպագրական վրիպակները։

Այդ երկու հատորներուն պարունակութեան վրայ չեմ ծանրանար հոս, որովհետեւ առ մեծ ու ճոխ նիւթ մըն է, որուն պէտք է օր մը յատուկ ուսումնասիրութիւն մը նուիրել. Օտեանի անձնաւորութիւնը՝ իրր գործիչ եւ իրր գրագէտ՝ (բայ ի Հրանտ Ասատուրի Դիմաստուերմիս հատորին Օտեանի նուիրած սիրուն բայց մասնական կենդանագրէն) չէ ունեցած իր մանրակրկիտ վերլուծական ուսումնասիրութիւնը։

Ո՞վ պիտի նախաձեռնութիւնը առնէ յաւատար Միտաքեանի, Տէրօյենցի, Նիկողայոս Զօրայեանի, Ստեփան Ոսկանի, Մամուրեանի, Եղիա Տէմիրճիպաչեանի գործերը հատորներու մէջ ամփոփելու։

ԱԼԻՇԱՆԻ «ՆՈՒԱԳՆԵՐՆ» ԱՇԽԱՀԱՐԱՐԻ ՎԵՐԱԾՈՒԱԾ. — Շատ ուրախ եղայ տեսնելով որ Ալիշանի հնդահատոր Նուագներու լաւագոյն էջերուն աշխահարարի վերածում մը մեր ժողովրդին տալու մասին ներկայացուցած թերագրութիւն՝ Բազմալէպի խմբագրութիւնը խրացուցեր է եւ իմ փափաքածէս իսկ աւելի

դայն ընդլայնելով սկսեցին էլ գործադրել: Խմբադրութիւնը, որ արդէն իսկ Շախոպրիանի գրչին արժանի Ընդ եղեմեաւ քերթողական արձակով սքանչելի գործը աշխարհարարի վերածելով հրատարակեց Բագմալիւի մէջ եւ յետոյ գրքի ձեւով, որոշեցին էլ նուագներու հինգ հատորներու բոլոր կտորներուն թարգմանութիւնը տալ եւ արդէն հրատարակել է Բագմալիւի վերջին թիւին մէջ Մանկունիի երկու սիրուն տաղերուն տաղաչափեալ աշխարհարար թարգմանութիւն մը, որ յաջող է: Եւ ինքս ատենով հրատարակած եմ Անանիայի մէջ Ալիշանի գեղեցկագոյն քերթեալին, Հարսներգին աշխարհարար թարգմանութիւնը՝ կշառուր արձակով, եւ իմ սպասածս Միսթարեան միաբանութենէն՝ տաղաչափեալ թարգմանութիւն մը չէր, ոչ ալ Ալիշանի բոլոր բանաստեղծութեանց թարգմանութիւնը, որովհետեւ տաղաչափեալ յանգուոր թարգմանութեան մը մէջ դժուար է միշտ հաւատարիմ մնալ բնագրին, եւ Ալիշանի բանաստեղծութիւնները մեծապէս անհաւատար են. անոնց մէջ, հոյակապ էջեր կան եւ թոյլ կամ աննշան կտորներ. իմ երազս էր լաւագոյն էջերուն բնագրին վերհրատարակում մը՝ երկու կամ երեք հատորի մէջ, ներդաշնակ արձակով՝ աշխարհարար թարգմանութեան մը հետ. բայց եթէ Միսթարեան հայերը կ'ուզեն աւելի եւս մեծ յոգնութիւն յանձն առնել եւ բոլոր բանաստեղծութեանց աշխարհարար տառաւոր թարգմանութիւն մը ի լոյս բնծայել, չենք կրնար չգնահատել իրենց անձնուիրութիւնը Ալիշանի յիշատակին եւ գործին հանդէպ:

Օր մը կարգը անշուշտ պիտի դայ նաեւ չ. Արսէն Բագրատունիի Հայկին, որուն մէջ վսեմ գեղեցկութեամբ հատուածներ կան, այդ զիւցազներկութեան, որ դժբաղդարար չափազանց երկայն է, ամբողջութեան ամփոփում մը եւ լաւագոյն կտորներուն աշխարհարար թարգմանութիւն մը պէտք է տալ մեր նոր սերունդներուն:

Նոյն աշխատութիւնը անհրաժեշտ է կատարել նաեւ — այս պէտքին վրայ քանի անգամ ուշադրութիւն հրաւիրած եմ. — մեր հին հեղինակներուն համար: Թորգոմ եւ Գարեգին սրբազանները մեզի տունն Նարեկացիի Աղօթամատեանին՝ աշխարհարար թարգմանութիւն մը, ատենով խորէն վ. Ստեփանէ խորենացիի Հայոց Պատմութեան արեւելահայ

աշխարհարար թարգմանութիւն մը հրատարակած է. բայց դեռ չունինք Նարեկացիի, Խորենացիի միւս գործերուն, Եղնիկի, Ազաթանգեղոսի, Փաւստոսի, Փարպեցիի, Եղիշէի երկերու աշխարհարար: Շահէ եպիսկոպոսի անտիպ աշխատութեանց մէջ կը գտնուի, ըստ Սիմոնի հրատարակած կենսագրականին, Փաւստոսի Պատմութեան աշխարհարարի վերածում մը. ցանկալի է որ ատիկա հրատարակուի: Այդ գիրքը մեր հին մատենագրութեան գլխաւոր գործերէն մին է, քրիստոնեայ Արշակունեաց շրջանի տեսակ մը Շահնամէ է, եւ անձանօթ կը մնայ մեր նորերէն շատերուն:

Հաճոյքով կը տեսնեմ որ Պ. Արտաշէս Արեղեան վարդան Այգեկցիի եւ այլ հին հայ առակախօսներու ա'յնքան համեղ ու յաճախ ինքնուրոյն էջերուն աշխարհարար թարգմանութիւնը կը հրատարակէ «Հայրենիք» լրագրին մէջ: Փափաքելի է որ ատենք յետոյ հատորի մը մէջ ամփոփուին:

Պոլիս, Պ. Զարգարեան գրատունը նոր տպագրութեամբ մը հրատարակել է Արովեանի վէրքը, առանց ու է կենսագրական ու քննական յառաջաբանի, առանց բառարանի (ինչ որ արեւմտահայերու համար բաւական դժուարահասկնալի կը դարձնէ Քանաքեռի բարբառով գրուած այդ վէպը): Պակասաւոր հրատարակութիւն մըն է, որ նորէն գնահատելի է, որովհետեւ Արովեանի գիրքը այսօր անգտանելի է, եւ սպասելով որ Խ. Հայտտանի կառավարութիւնը ձեռնարկէ Արովեանի ամբողջական գործին քննական հրատարակութեան մը՝ որ կատարուելիք անհրաժեշտ գործ մըն է, այդ վէպը կարգաւ ուզող երիտասարդ Հայերը դէթ այս հրատարակութեանէն կրնան օգտուիլ: Յանկալի է անշուշտ որ օր մը այդ վէպին. ինչպէս եւ Զանգիին (որ Արովեանի է'ն աղետք գործն է) եւ իր սիրուն Ովսմանս նորավէպին արեւմտահայ աշխարհարարի վերածում մը հրատարակուէր արտասահմանի մեր զապոթներու գրասէրներուն համար. ատիկա անշուշտ դժուար ու փափուկ գործ է. որ կարող ձեռքի մը կը սպասէ:

Զունեցանք դեռ դժբաղդարար մեծ կազմակերպութիւն մը, որ մեր արդի պայմաններուն ու պահանջներուն համապատասխանող

հրատարակչական գործն իր վրայ առնէր եւ զայն կատարէր ամբողջական ու մեթոտիկ ձեւով մը, — ըստ այն մանրամասն ծրագրին զոր պարզած եմ լիւր Գրականութիւնը գրքոյկիս մէջ: Սպասելով որ այդ երազն օր մը իրականանայ, մենք պէտք է գնահատենք ու քաջալերենք այն անհատներն ու խմբակները որ այդ գործը մաս առ մաս ըստ կարելւոյն կը կատարեն:

«ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՑ: ԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ». — Այդ խմբակներէն մին՝ «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ» խմբակցութիւնն է: Ռուբէն Զարգարեանի եւ «Հրանդ»ի հատորներէն յետոյ, ան ահա հրատարակէր է Գեղամ Տէր-Կարապետեանի գրուածքներու հաւաքածու մը, Տարօնի Աշխարհ տնտեսագիտութիւնը: Գեղամ Տէր-Կարապետեան ուզած է Մշոյ «Հրանդ»ը կամ մանաւանդ թիկատինցին ըլլալ, բայց չունի վերջնոյն գրական մեծ տաղանդը եւ փռաշինէն ալ վար է իբր գրագէտ: Ազնիւ զէմք մըն է, ժողովրդասէր տաք սիրտ մը, եւ կան իր գրուածքներուն մէջ սիրուն հատուածներ, բայց տեղական բարբառը չափազանց կը տիրէ իր լեզուին մէջ (բարեբաղդաբար հրատարակիչները հատորին վերջը բառարան մը գրած են, որ, թէեւ պակասաւոր, կը դիւրացնէ հասկացողութիւնը բնագրին), եւ իր իրապաշտութիւնն ալ չափազանց տեղական, մասնաւոր ու սահմանափակ է. իր սեռը, հրապարակագրութեան ու նորավէպի խառնուրդ, պիտակ է: Բայց իր արտագրած բազմաթիւ էջերուն մէջ մեր հայրենիքի ամենէն խորագէտ հայկական, ամենէն սիրելի ու շահեկան մէկ շրջանի բնանկարներուն, բարբերուն, աւանդութեանց, լեզուին վերաբերող մեծաքանակ ու թանկագին նիւթեղէններ կան հաւաքուած: Տեսակ մը ֆօլքլօրական արտագրութիւն է, որ իր արժէքն ունի եւ կրնայ օր մը օգտագործուիլ աւելի արուեստագէտ գրողներէ: Հատորին սկիզբը գրուած կենսագրականին մէջ հրատարակիչները կը յիշատակեն հանդուցեալ գրագէտին բանասիրական, ազգագրական, պատմական անտիպ աշխատութիւնները / «Մշու գաւառական լեզուի բառարան եւ քերականութիւն», «Յիշատակարաններու հաւաքածու, Տարօնի շրջանի վանքերու 831 հին ձեռագիրներու յիշատակարաններ», «Մշու Ս. Կարապետի եւ այլ վանքե-

րու պատմութիւնը՝ սկիզբէն մինչեւ մեր օրեր», «Ժողովրդական երգերու, հէքեաթներու եւ աւանդութեանց հաւաքածու», եւ այլն): Առաջ աւելի արժէքաւոր աշխատութիւններ պէտք է ըլլան՝ իրենց տեսական մէջ՝ քան իր զուտ գրական էջերը, եւ ցանկալի է որ հնարաւոր դառնայ օր մը այդ բոլորն ալ հրատարակել:

Այս հատորին առթիւ, ստիպուած եմ կրկնել զխոսողութիւն մը զոր արդէն բանաձեւած էի: Գեղամ Տէր-Կարապետեան «Նահատակ» գրագէտ մը չէ: Եթէ հիւանդ չըլլար, ինքն ալ պիտի արտօրուէր անշուշտ եւ նահատակուէր իր ընկերներուն ու եղբայրակիցներուն հետ: Բայց հիւժախտէ արդէն մաշած, մնաց Պոլիս եւ 1918ի նոյեմբեր 28ին, դիմադարէն քիչ յետոյ, վախճանեցաւ հոն: Հայ «Նահատակ գրագէտներ» միմիայն անոնք են որ պատերազմի առէն թուրք կառավարութեան հրամանով խողխողուեցան: Գեղամ Տէր-Կարապետեանի եւ այլ հանդուցեալ հայ գրագէտներու գործերը պէտք էր հրատարակուէին իբր ուրոյն շարք մը, «Նահատակ գրագէտներու» շարքէն յետոյ:

Պ. Կ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆԻ «ՀԱՅ ՀԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ» ՀԱՏՈՐԸ. — Այս վերջերս երեւցած հրատարակութեանց մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնէ՝ իր բանասիրական արժէքով՝ Պ. Կ. Բասմաջեանի «Հայերէն արձանագրութիւնք Անույ, Բագնայրի եւ Մարմաշինու» գործը, որ Revue de l'Orient Chrétien ամսագրին մէջ մաս առ մաս հրատարակուելէ յետոյ այժմ հատորի ձեւով լոյս է տեսեր: Այդ հին պատմական արձանագրութիւնները (թուով 223) որոնց կարեւորագոյնին վրայ Պ. Բասմաջեան յօդուած մը ունի մեր ներկայ թիւին մէջ, մասամբ ուրիշ հեղինակներէ ալ հրատարակուած էին արդէն, բայց յաճախ երկրորդ ձեռքէ, գրեթէ միշտ սխալներով լի: Ինքը, իր Անի ճամբորդութեանը միջոցին, գիտունի մանրակրկիտ ճշգրտութեամբ դանոնք օրինակած է եւ այս գործին մէջ համախմբած: Ֆրանսերէն շահեկան ներածութիւն մը կը գտնենք ըսկիզբը հատորին, ուր տպուած են արձանագրութեանց բնագիրները՝ իրենց ֆրանսերէն թարգմանութեամբ եւ լուսարանող հմտալից ծանօթագրութիւններով. հատորին մէջ կը գտնենք նաեւ շարք մը պատկերներ, արձանա-

գրութիւններէն ոմանց եւ Անիի ու Մարմաշէնի եկեղեցիներէն մէկ քանիին լուսանկարները :

Պ. Բառմաշեանի, որ քանի մը տարի առաջ հին հայ մեծ գիտուն Ամիրտովյանի բրժրական կարեւորագոյն գործին քննական հրատարակութիւն մը տուաւ մեզի, ամենէն արժէքաւոր աշխատութիւններէն մին է այս հատորը, որ կուզայ ճոխացնել մեր բանասիրական մատենադարանը :

Վերջերս լոյս տեսած գրական հրատարակութեանց մէջ, ունեցանք երկու վէպ, Ղ. Մեւրոյեանի Երեմ Ընկերները եւ Ռէնի Գնդակահարուածները, ու բանաստեղծութեանց հաւաքածու մը, Քիչ մը երկիմբ, Վահրամ Սօֆեանի : «Ռէն»էն Հայրենիք ամսագրին մէջ կարգացած եմ գրուածքներ որ լուսագոյն են քան իր այս վէպը. «Գնդակահարուածներ»ուն նիւթը առնուած է պոլշեւիկեան յեղափոխութեան առաջին օրերու փոթորկային շրջանէն. մեծ, բարդ, խոր, ահաւոր նիւթ, որմէ «Ռէն» մակերեսային թերթնալէպ մը հաներ է, ոչ գուրկ քանի մը շահեկան մասերէ, բայց ընդհանրապէս նիհար, միակողմանի եւ հարեւանցի, աւելորդ մանրամասնութիւններով, անվերջ սրնամէջ խօսակցութիւններով լեցուն : Մեւրոյեանի «Երեմ Ընկերներ»ուն մէջ աւելի ինքնատուրպութիւն կայ. գծարդգարար իր վէպին իրր հերոս առած է տարամբօրէն զգուշի արարածներ, եւ առոնց գլխաւորը, որ ինքն իսկ կը պատմէ իր կեանքը, ոչ միայն մշտական ճիգ մ'ընելու վրայ է ինքզինքը կարելիէն աւելի բարոյագութիւն, ազականեալ, շնական ցոյց տալու եւ առով պարծելու, այլ եւ կը յաւակնի կարծել թէ բոլոր մարդիկ իրեն պէս են, բայց կեղծաւորութեամբ կը սքողեն իրենց բուն էութիւնը : Ինքզինքը անխառն տիգմով շինուած ներկայացնող այդ պարոնը, որ տղմաթաթաւ նայուածքով մը բովանդակ մարդկութեան ու կեանքի վրայ անընդհատ տեսութիւններ կը պարզէ — միշտ ժխտական ու պղտոր — այնքան միատարրօրէն, միօրինակօրէն գարշելի է, որ չի կրնար — է՛ն ինկած մարդը նորէն խառնուրդ է բարիի ու չարի — կենդանի, վաւերական էակի մը տպաւորութիւնը ձգել : Բարոյականի չբացման ու սեռային բնագոյի աշխատեմանց պատկերացումն բնելու համար հեղինակը կանց չ'առնէր ամենէն գոհնիկ բրտութեանց առջեւ : Իր Փրագներու կառուցուածքը մերթ

բաւական արտաոց է, անուղիղ եւ անխամ, ու իր լեզուն լարտուկ թանապուր մըն է արեւելահայերէնի, արեւմտահայերէնի եւ վանքերէնի ...

Վահրամ Սօֆեանի ոտանաւորներու հաւաքածուն մէջ, կան տեղ տեղ սիրուն պաղափարներ, բանաստեղծական տեսիլներ, ու մերթ արտայայտութեան յաջող հատուածներ, բայց իր ձեւը շատ անհաւասար է, տհաս, տկարութիւններով, բիծերով լի :

Վերջին պահուն կը ստանամ՝ «Նահատակ Գրագէտներ»ու շարքին չորրորդ հատորը եւ Յովհաննէս Պողոսեանի «Երկու ամիս Հայաստանի մէջ» գիրքը :

Պողոսեանի այս ստուար գործը, որ այժմ պատկերազարդ հատորի ձեւով լոյս տեսած է, նախ երեւցաւ իրր թերթին Պոսթրինի Պայքար լրագրին մէջ եւ զայն արտատպեցին մէկէ աւելի արտասահմանեան թերթեր : Ան բաժնուած է երեք մասերու. 1. Թուրքստական Հայաստան, նկարագրութիւն խորհր. Հայաստանի մէկ ծայրէն միւսը հեղինակին կատարած պոսյափ ինթալիքի տեսած բաներուն եւ կրած տպաւորութեանց. 2. Հայաստանի իրաւակարգն ու կենցաղը, Հայաստանի մէջ խորհր. քէթիմի օրէնսդրութեան, հիմնարկութեանց ու կեանքի պատկերացումը. 3. Մշակութային Հայաստան, խորհր. Հայաստանի կրթական, գրական, գեղարուեստական եւ այլ մշակութային հիմնարկութեանց, Միութեանց, ձեռնարկներու մասին տեղեկութիւններ : Առաջին անգամ Հայաստանը տեսնող — եւ զայն իր այժմեան նոր կեանքի տեղոտ եռուղեփն մէջ տեսնող — հայրենակարօտ այցելուի մը խանդավառ տըպաւորութիւններն են որ արձանագրուած են հոտ : Հեղինակը սակայն իր խանդավառութեան մէջ չէ սահմանափակուած, այլ մեծ աշխատանք թափած է իր գծած պատկերը ճշգրիտ ու մանրամասնալ ընելու համար, եւ եթէ վերանորոգման ու վերաշինման համատարած ու աշխոյժ ճիգին հանդէպ զոր հոն պարզուած տեսած է՝ իր աղգասիրական ոգեւորութենէն մղուած՝ աւելի ծանրացած է պատկերին գրական կողմերուն վրայ, չէ անտեսած նաեւ թերութիւնները, որոնց գէթ մէկ մասը որոշապէս մատնանիշ բրած է : Ներբողին մէջ զգուշացած է չափազանցութենէ եւ քննադատութեան մէջ՝ տեսարանական խորութեանց չէ ուզած իջնել, նախնորելով իր տեսած ու

պատկերացուցած իրողութեանց տալ խօսքը քան համայնապնին խորհրդածութեանց ու վերլուծական փեկնութեանց ճամբուն մէջ մտնել: Ու դրական հանգամանք ունեցող իրողութիւնները, որ հոտ ներկայացուած են խզճամբիտ ու փաստացի կերպով, բազմաթիւ են ու իրապէս ոգեւորիչ:

«Նահատակ Գրադէտներու Բարեկամներ» խմբակցութեան չորրորդ հատորը, ամբողջական գործն է Գեղամ Բարսեղեանի, որ երիտասարդ ու նուրբ տաղանդ մըն էր եւ 1915ի եղեւնին մէջ Իթիթհատի կառավարութեան խողխողել տուած հայ մտաւորականներէն մին էր: Քերթողաշունչ զմայլելի արձակագրի մը էջերն են, աղնիւ, շնորհալի, խանդաղատալից ներշնչումներով արուեստագէտ զբողի մը արտադրութիւնները, զոր այդ խմբակցութիւնը շատ լաւ է բեր հատորի մը մէջ ամփոփելով: Այդ կարեւոր հատորին վրայ պէտք է մանրամասնորէն խօսիմ յաջորդ քրոնիկիս մէջ, ուր եւ պէտք է մտածումս բանաձեւեմ Փարիզի երիտասարդ ու արդէն ծանօթ խումբ մը «արդիապաշտ» գրողներու կողմէ հիմնուած ինքնատիպ «Մենք» ամսագրին վրայ, որուն երկրորդ թիւն ստացայ վերջին բոպէին, եւ որ երկրորդական ու քնարերգական քանի մը աղուոր էջերու հետ, — մասնաւորապէս Ն. Պէշիկթաշլեանի երկու ուժեղ հեղինակարները, Նարդուհի սիրուն հէքեաթը, Շուշանեանի երկրորդ «քարոզերգութեան» քանի մը լայնաշունչ ու աղւոր զրուած հատուածները, — ունի նաեւ (առաջին թիւին մէջ) «ամենակուլոս» պոռոտախօսութեան բաժին մը, որ աւելորդ է, աղւոր չէ, եւ այդ երիտասարդ գրողները զուր տեղ ծիծաղելի կը դարձնեն:

Առաջին թիւը կրնար կոչուիլ ոչ միայն «Մենք», այլ եւ «Երեք պոռագանակիրք», որովհետեւ երեք են անցեալն ամբողջ փոշի դարձրելով ուղտանացող մոլեղնապոռոչ փողարները, (Նարդուհի, Շուշանեան, Սարաֆեան), որ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի կատակերգութեան «Երեք քաջերը» կը յիշեցնեն. միւս ինը շատացած էին բնականոն ու առողջ կեցուածքով՝ իրենց տաղանդին արդիւնքը բերել պարզապէս գնել հոն, եւ չար գիպուածով մը՝ առանց մտնել իրենց լուսագոյնը չէ որ բերած էին, ինչ որ երբեակ շեփոթին խլացուցիչ սրագոչումը աւելի քօմիք կը դարձնէր: Երիտա-

սարդներու՝ ինչպէս եւ տարեցներու՝ իրաւունքն է, ու պարտականութիւնը, քննադատել ու դատաւելուել ինչ որ իրենցմէ առաջ կամ իրենց օրով արտադրուած գործերուն մէջ իրենց կը թուի թոյլ, անլաւեր, կեղծ, անկենդան — պայմանով, սակայն, որ չսխալին իրենց դատումին մէջ, եւ պայմանով նաեւ որ գիտնան աղնուօրէն բմբռնել ու գնահատել ինչ որ կայ վաւերականօրէն, ամբօրէն, տեսակաւօրէն գեղեցիկ: Ուրանալ ամէն ինչ իրմէ առաջ, ընդունիլ ինքզինքն ու իր քանի մը ընկերները միայն իբր Ալֆան ու Օմեկան բովանդակ հայ գրականութեան, հիւանդաղին երեւոյթ է: Ըմբարիտ «Երիտասարդ»ը այն չէ որ համատարած քամահրանքի թթուած նայուածք մը կը պարտցնէ շուրջը, այլ այն որ իրապէս նոր եւ ուժեղ գործ մը մէջտեղ նետելով՝ կը ստիպէ ամենքը զինքը սիրել ու իր վրայ հիւնալ եւ կ'ապացուցանէ թէ նոր ու ինքնուրոյն ուժ մը եկեր է աւելնալ ցեղին հանճարին հին ու անկորնչելի արժէքներուն վրայ: Այս մասին գեո բնիկք ունիմ, նիւթը հարուստ է եւ հրապուրիչ. բայց պէտք է համոյթով նկատեմ որ Նիկիոյոս Սարաֆեան, Անահիտի մէջ երեւցած Հաֆի մօր մատը հզօր վիպակին եւ այլ ինքնագրում էջերու տողանգաւոր հեղինակը, որ չեմ գիտեր ինչո՞ւ մղուեր էր առաջին թիւին մէջ երեք պոռագանակիրներէն մին ըլլալ, երկրորդ թիւի իր խորունկ յօդուածին մէջ (մէկդի գնելով քանի մը ծանօթ հիններու գէմ ուղղուած ծայրայեղ շարութեանց մասը, ուր Օշականին վերաբերեալ տողերը միայն՝ հաղիւ թէ չափազանցութիւն կը ներկայացնեն եւ արդարաւիճիւ խորանում մը կը կազմեն այդ համայնափիւս մեծամիտ արհամարհանքի փոքրօրի ու ամբարշտիչ ախտին, որով Օշական ինքն իսկ է՛ն առաջ ինքզինքն ու յետոյ մեր նորերէն մէկ քանին ապականեց) բսր է արդէն էականը՝ ամենալաւ ձեւով:

Իսկ Ն. Պէշիկթաշլեանի «Ռապսոդի», Զարեհի «Էպիքական լուսարաց»ը եւ Կոստան Զարեանի «Երեք երգ»ը նշանակութեամբ ու արուեստով այնքան ճոխ ու թելադրական գործեր են, մէկէ աւելի տեսակէտով այնքան այլապան խորհրդածութեանց առիթ տուող, որ անոնց մասին բնիկքներս պիտի հրատարակեմ առանձին յօդուածներով՝ Անահիտի յտաջիկայ թիւերուն մէջ:

Յ.Գ.— Mercure de France-ը տարիներէ ի վեր sottisierի բաժին մը ունի, ուր Փրանսական մամուլին մէջ Էրեւցած յիմար, հակասական, անուղիղ, անիմաստ Փրայները կը համարմբէ՝ իր ընթերցողները զուարճացնելու եւ գրական լրջութեան զէմ մեղանշողներուն անհոգութիւնը, մտացրութիւնը կամ ազխտութիւնը թօթվելու համար: Եթէ միեւնոյն աշխատանքը կատարէի Անահիտի մէջ, յաճախ այս թերթին մէկ ամբողջ թիւը կարելի պիտի ըլլար լեցնել այդպիսի քաղաքականութեամբ: Բայց զէմ երբեմն պէտք է յիշատակել հոս նմուշներ հայկական «չոչորդապատում»էն: Ատոր մէջ պատուոյ տեղ մը պիտի գրաւէր ապահովապէս Պոլսոյ «Ազգարար»ին խմբագիրը: Այդ մասնակը, որուն ուղեղը պոտիկ է ինչպէս գնդասկի մը գլուխը եւ լեզուն երկար ինչպէս ընծուցողի մը վիզը, կը յամառի կոր Սորենացին ու Եղիշէն Ե. զարուն ապրած ըլլալու հաւատքին կառչած մնալ, որովհետեւ՝ ըստ իրեն՝ առանց ատոր հայ ազգին գոյութեան յենակէտը կը խախտի եղեր... Անահիտի մէջ այդ խնդրոյն վրայ խօսող յօդուածներու փաստերուն բնական տակ պապանձած, յանկարծ ան ելեր է՝ «Երկու չափ երկու կշիռ» տիտղոսով խմբագրականի մը մէջ՝ Թաղէոս եւ Բարթողիմէոսի Հայաստան եկած կամ չեկած ըլլալու հարցին փաթեթով, ատոր մէջ փնտրելու համար իր թէկէն փրկութիւնը: «Ինչո՞ւ, կը ճշայ (Շրջիկի մէկ շատ ողջամիտ յօդուածին ակնարկելով), առաջինը (Թաղէոս-Բարթողիմէոսի աւանդութիւնն որոշող Հ. Հայունին) նկատել «աւանդութիւն քարկոծող, դաւանական կրքէ մղուած» եւ հետեւաբար զգուշիւ, խիստ Հ. Ալիքեանը համարել ազգօգուտ գործիչ եւ հետեւաբար զմայլելի: Ողորմելին չէ հասկցած որ Թաղէոս-Բարթողիմէոսի աւանդութիւնը հայ ազգային եկեղեցւոյն առաքելականութեան հիմքը կը կազմէ եւ ատրկա նշանակութիւն ունի, ոչ գիտական տեսակէտով (ազատախոհ գիտուն մը իրաւունք ունի այդ աւանդութիւնն ալ ինչպէս եւ Պետրոս առաքելի Հոռոմ երթալուն ու նոյնիսկ Յիսուսի սքանչելահարալ կեանքին աւանդութիւնը անհաւառ վերլուծման, առաքելական քննութեան ենթարկելու), այլ եկեղեցական-ազգային տեսակէտով: Պետրոսի Հոռոմ երթալուն, աւետարանելուն եւ նահատակուելուն միմիայն աւանդութեան վրայ հիմնուած պատմութիւնը իրրեւ մաւերական եւ անոգացուցած ճշմար-

տութիւն ընդունող եւ նմանօրինակ աւանդութեան մը վրայ հիմնուած Թաղէոս-Բարթողիմէոսի պատմութիւնը հերքող Հ. Հայունին իրաւունք ունինք դատափետելու, բայց բնատեղիք չկայ դատապարտելու, ազգադաւ գործ համարելու գիտական աշխատանքը Հ. Ալիքեանի մը, ինչպէս եւ այնքան ուրիշ հմուտ գիտուններու եւ գիտական ոգի ունեցող գրողներու, որ Սորենացին Ե. զարուն ապրած ըլլալը շատոնց ապացուցած են եւ հիմայ Եղիշէի Փարպեղիէն յետոյ ապրած ըլլալը կ'ապացուցանեն(1): Հայ ազգի գոյութեան համար անհրաժեշտ չէ որ Սորենացի եւ Եղիշէ Ե. զարուն ապրած ըլլան: Հայ ազգը աւելի կը գորանայ եթէ իր անցեալի մասին ճշմարտութիւնը գիտնայ, քան եթէ երեւակայական «Արտաշէս աշխարհա-կալ»ներու եւ Յիսուսի հետ թղթակցող Արգարներու հեքեաթներով օրօրուի: Սորենացին, որ զարու ալ ապրած ըլլայ, մեծ գրագէտ կը մնայ, — բայց ոչ լուրջ պատմագիր, — մեծ գրագէտ, հոյակապ յատկութիւններով, ու նաեւ որոշ թերութիւններով, որ անոր իրր գրագէտ մեծութիւնը չեն նուազեցնել: Մեր անցեալը իր խոնկան մեծութիւններով աւելի մեծ է քան ինչ որ Սորենացին ցոյց կուտայ: Իսկ Եղիշէի Ե. զարուն ապրած չըլլալովը՝ Վարդանանց եւ Վահանեանց չըջանի հայկական դիպացողներովներ ոչինչ կը կորսնցնէ, քանի որ մենք ատոր իրական պատմութիւնը ունինք շնորհիւ Փարպեղիի: Առողջ ազգասիրութեամբ տողորում խոհական գիտուններու կատարած գծուարին, կարեւոր ու բեղմնաւոր աշխատանքը անարգել ու խանգարել ձգտող այդ անիմաստ իրարանցումը տղեղ է, եւ զուր ու տղայական պոռչտուք է միայն:

Ա. Զ.

(1) Այս վերջիններէն է նաեւ Օշական, որուն բննադատական ուսումնասիրութիւնները ժամանակակից հեղինակներու վրայ՝ իր ողբալի ամբարտաւանութենէն խաբարած՝ յառաջ անյաջող են, բայց որուն յօդուածները մեր հին մատենագիրներուն վրայ շատ լաւ են. տեսնել «Զուարթ-նոց»ի մէջ իր բնդարձակ ու պատուական յօդուածը Եղիշէի վրայ, ուր ինք ալ կը հերքէ անոր Վարդանի ժամանակակից, քարտուղար եղած ըլլալու աւանդութիւնը եւ զայն երբէ միմիայն Ե. զար չի տանիր, Փարպեղիէն ետք ապրած կը համարի: